

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΙΓΑΙΟΥ

ΣΧΟΛΗ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΤΜΗΜΑ ΜΕΣΟΓΕΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών

«Διακυβέρνηση, Ανάπτυξη και Ασφάλεια στη Μεσόγειο»

Θέμα:

«Τουρισμός και Ασφάλεια στη Μεσόγειο»

Διπλωματική εργασία της Χρυσάνθης Παπαπαύλου (Α.Μ. 4332018011)

Επιβλέπων καθηγητής :

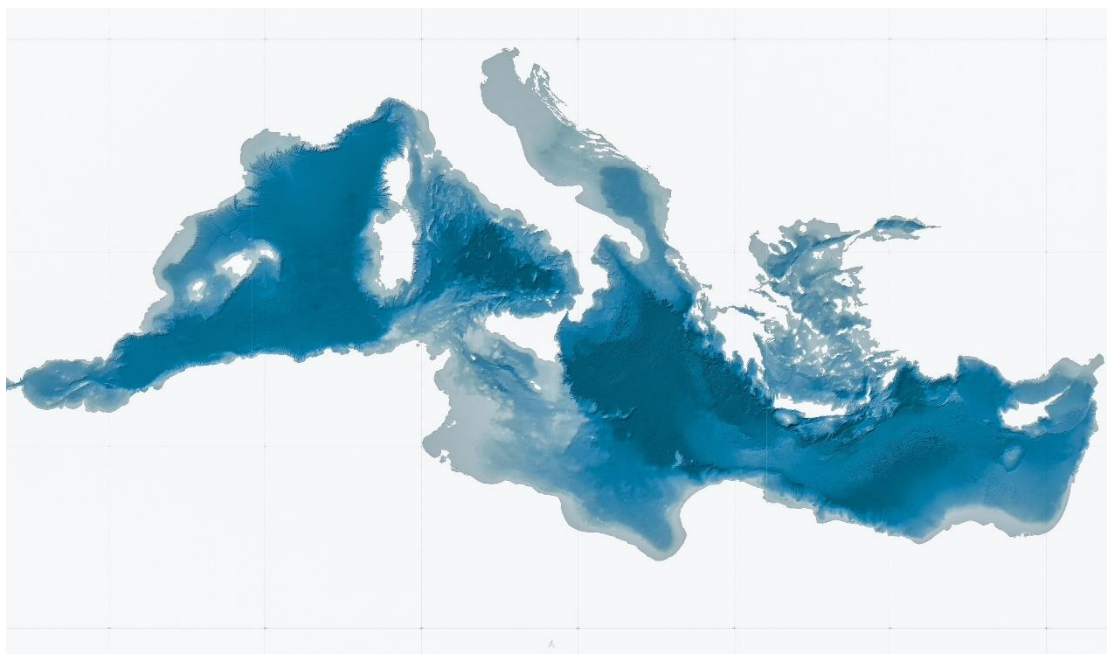
Στριμπής Ιωάννης

Μέλη Επιτροπής

1. Ντάλης Σωτήρης
2. Σεϊμένης Ιωάννης

ΡΟΔΟΣ, ΑΠΡΙΛΙΟΣ 2020

«ΔΗΛΩΣΗ ΜΗ ΛΟΓΟΚΛΟΠΗΣ ΚΑΙ ΑΝΑΛΗΨΗΣ ΠΡΟΣΩΠΙΚΗΣ ΕΥΘΥΝΗΣ . Η εργασία που παραδίδω είναι αποτέλεσμα πρωτότυπης έρευνας και δε χρησιμοποιώ πνευματική ιδιοκτησία τρίτων χωρίς αναφορές. Αναλαμβάνω όλες τις νομικές και διοικητικές συνέπειες που δύναμαι να αντιμετωπίσω σε περίπτωση που η εργασία μου αποδειχθεί προϊόν λογοκλοπής , σύμφωνα με το Κανονισμό του Ιδρύματος»

«Τουρισμός και Ασφάλεια στη Μεσόγειο»

Πρόλογος

Η Μεσόγειος είναι η περιοχή του Πλανήτη που για χρόνια αποτελεί το σημείο των μεγάλων αντιφάσεων. Ομορφιάς και έντασης, ηρεμίας και συγκρούσεων, ιστορικών και αρχαιολογικών χώρων και πολιτικών διαμαχών, της γαλάζιας θάλασσας και των ενεργειακών διεκδικήσεων, της όμορφης παραλίας και των περιβαλλοντικών μολύνσεων. Η Μεσόγειος είναι η μικρή περιοχή του πλανήτη που δεν έχει αφήσει αδιάφορο κανέναν άνθρωπο στο κόσμο. Είναι η περιοχή που περιβάλλεται και συγκεντρώνει λαούς από διαφορετικούς, πολιτισμούς, κουλτούρες και πολιτικές, διαμορφώνοντας μια ιδιαιτερότητα στις ποικιλόμορφες κοινωνίες, ενώ συγχρόνως προσφέρει εντελώς διαφορετικές εικόνες στις ανόμιες χώρες της . Αυτό και μόνο το γεγονός είναι ικανό να προσελκύσει η Μεσόγειος ένα μεγάλο μέρος των τουριστών και να την κάνει από τους δημοφιλέστερους τουριστικούς προορισμούς συγκεντρώνοντας επισκέπτες από κάθε πλευρά του πλανήτη με πολυποίκιλα ενδιαφέροντα και απαιτήσεις.

Ωστόσο αυτή η ιδιαιτερότητα της Μεσογείου με τις μεγάλες αντιφάσεις, επηρεάζει και επηρεάζεται διαχρονικά από γεγονότα που έχουν να κάνουν τόσο με τη γεωπολιτική της θέση όσο και με την ασφάλεια στην ευρύτερη περιοχή. Επιπλέον οι αλλαγές που διαδραματίζονται τόσο σε πολιτικό όσο και σε οικονομικό και κοινωνικό επίπεδο είναι ικανές να διαμορφώσουν την οποιαδήποτε επιχειρηματική δραστηριότητα της περιοχής πολύ περισσότερο αυτή του τουρισμού. Είναι δεδομένο εξάλλου ότι δεν θα μπορούσε κανείς να αξιολογήσει σε παρόμοιο επίπεδο τη κάθε μεσογειακή χώρα που ανήκει σε τρεις διαφορετικές ηπείρους οι οποίες είναι στα περισσότερα σημεία ανόμιες μεταξύ τους, ωστόσο μπορούν να χαρακτηριστούν από ένα κοινό στοιχείο που τις ενώνει αυτό της «κλειστής θάλασσας της Μεσογείου».

Ο τουρισμός αναγνωρίζεται ως μία από τις σπουδαιότερες βιομηχανίες σε παγκόσμιο επίπεδο. Υπάρχουν μικρές οικονομίες οι οποίες βασίζονται ουσιαστικά στα έσοδα που προέρχονται από το τουρισμό, εξασφαλίζοντας μια πολύ σημαντική πηγή ξένου συναλλάγματος. Ειδικότερα οι χώρες της Μεσογείου αποτελούν ένα πολύ σπουδαίο τουριστικό προορισμό σε παγκόσμιο επίπεδο, αφού συγκεντρώνουν πλήθος χαρακτηριστικών που μπορούν να προσελκύσουν έναν ταξιδιώτη και εν δυνάμει επισκέπτη.

Περιεχόμενα

Εισαγωγή	7
1.Τουρισμός.....	9
1.1 Η Έννοια του Τουρισμού	10
1.2 Η Τουριστική κίνηση	11
1.3 Η έννοια του Τουρίστα	12
1.4 Μορφές του τουρισμού.....	13
2. Τουρισμός και πολιτική στη πρόσφατη ιστορία της Μεσογείου.....	15
3. Ο ρόλος του τουρισμού στη Μεσόγειο	17
4.Η Τουριστική Ανάπτυξη σε χώρες της Μεσογείου	19
4.1. Τα ποιοτικά χαρακτηριστικά Μεσογειακών χωρών.....	19
4.1.1 Αίγυπτος	20
4.1.2 Μαρόκο	21
4.1.3 Τυνησία	22
4.1.4.Ελλάδα.....	22
4.1.5. Γαλλία	24
4.1.6. Ισπανία	24
4.1.7. Κροατία.....	25
4.1.8. Κύπρος.....	26
4.1.9.Ισραήλ	27
4.1.10. Τουρκία.....	28
5.Η Ευρωπαϊκή Ένωση αρωγός στο Τουρισμό της Μεσόγειο	29
6. Διεθνής ασφάλεια και ασφάλεια στη Μεσόγειο	30
6.1. Η διεθνής ασφάλεια.....	30
6.2.Προκλήσεις και απειλές της ασφάλειας στη περιοχή της Μεσογείου - Επιπτώσεις στο τουρισμό	32

6.2.1 Τρομοκρατία – Εξάπλωση του Θρησκευτικού Φονταμενταλισμού	32
6.2.2.Ένοπλες συρράξεις	35
6.2.3. Η μόλυνση του θαλάσσιου περιβάλλοντος	36
6.2.4. Προσφυγικό – Μεταναστευτικό ζήτημα	38
6.2.5 Covid – 19 Η σημερινή παγκόσμια απειλή για τον τουρισμό	40
7.Η Ασφάλεια του Τουριστικού Προϊόντος.....	42
Συμπεράσματα	43
Βιβλιογραφία	45

Εισαγωγή

Η παρούσα εργασία στόχο έχει να αναλύσει το κατά πόσο τα γεγονότα των τελευταίων χρόνων αλλά και τα σημερινά, που αφορούν την ασφάλεια στην περιοχή της Μεσογείου, έχουν επηρεάσει και σε ποιο βαθμό το φαινόμενο του τουρισμού. Είναι γεγονός ότι τόσο οι χώρες που βρίσκονται σε αυτή τη περιοχή του πλανήτη, όσο και η ίδια η κλειστή θάλασσα της, είναι κέντρο έντονων εξελίξεων διαχρονικά. Οι εξελίξεις αυτές ενώ έχουν σαν αφετηρία τους τη Μεσόγειο, συχνά παίρνουν διεθνείς διαστάσεις χωρίς ωστόσο να αφήνουν ανεπηρέαστη τη περιοχή που ξεκίνησαν. Η γεωπολιτική θέση της είναι δεδομένο ότι αποτελεί ένα στρατηγικό σημείο για την εξέλιξη πολλών σύγχρονων προκλήσεων. Ωστόσο τα θέματα της ασφάλειας είναι αυτά που έχουν άμεση επίδραση στο κομμάτι του τουρισμού και αυτά τα οποία θα αναλύσουμε. Είναι ζητήματα πολιτικά, περιβαλλοντικά, θέματα τρομοκρατίας και θρησκευτικού φονταμενταλισμού, το έντονο και μεγάλο σύγχρονο πρόβλημα, το προσφυγικό- μεταναστευτικό και τέλος το σημερινό ζήτημα απειλής της παγκόσμιας ασφάλειας αυτό της υγείας, που καλούνται οι κυβερνήσεις και η κοινωνία να αντιμετωπίσουν.

Προκειμένου να φτάσουμε σε συμπεράσματα για το πως μπορεί να επηρεαστεί το «τουριστικό προϊόν» από τις απειλές και τις προκλήσεις της ασφάλειας ειδικότερα στη περιοχή της Μεσογείου, αλλά και να προτείνουμε τρόπους αντιμετώπισής τους, είναι αναγκαίο αρχικά να αναλύσουμε την έννοια του Τουρισμού και τα παρακλάδια της. Πρέπει λοιπόν να εξετάσουμε θέματα όπως η τουριστική ανάπτυξη ενός τόπου, η τουριστική οικονομία, το πως δημιουργείται ένας τουριστικός προορισμός αλλά και το πως ένας τουριστικός προορισμός βρίσκεται μέσα στα πλαίσια αυτής της ασφάλειας με την ευρεία έννοια της. Η διασφάλιση μιας σωστής διαχείρισης, τόσο προς τα άτομα τα οποία ταξιδεύουν όσο και για τους τόπους που αποτελούν σημαντικά σημεία έλξης πολλών επισκεπτών, είναι αναγκαία.

Στο πρώτο κεφάλαιο λοιπόν, της εργασίας θα αναπτυχθεί η έννοια του Τουρισμού, του τουριστικού προϊόντος, και οι τρόποι που αυτό παράγεται, οι έννοιες του τουριστικού προορισμού, της τουριστικής κίνησης, οι διάφορες μορφές τουρισμού, αλλά και η έννοια του ατόμου που ταξιδεύει με άξονα, αυτό που αναζητά ουσιαστικά στις μετακινήσεις του. Είναι σημαντικό για να φτάσουμε στα αποτελέσματα της έρευνας μας να κατανοήσουμε πώς λειτουργεί αφενός η δραστηριότητα του τουρισμού, αφετέρου δε, το άτομο που θέλει να μετακινηθεί από τον τόπο του και τις επιλογές που έχει, ανάλογα με τις απαιτήσεις του. Είναι οι διαφοροποιήσεις αυτές που χαρακτηρίζουν τις έννοιες γύρω από ολόκληρη τη τουριστική «βιομηχανία»..

Στο δεύτερο κεφάλαιο θα γίνει μια σύντομη αναφορά γεγονότων της σύγχρονης ιστορίας (από τα τέλη του 19^{ου} αιώνα και μετά), τα οποία επηρέασαν σημαντικά τη τουριστική δραστηριότητα της περιοχής. Γεγονότα που άνοιξαν το δρόμο για τουριστικές επιχειρήσεις ξένων συμφερόντων, αλλά και αυτά που έκρυβαν πολιτικά συμφέροντα χωρών εκτός περιοχής, ή αυτά που δημιούργησαν την επιθυμία πολλών ταξιδιωτών σε πρωτόγνωρες εξερευνήσεις.

Στο τρίτο κεφάλαιο θα αναλυθεί ο ουσιαστικός ρόλος του τουρισμού στην περιοχή της Μεσογείου . Θα αναφέρουμε κάποια στατιστικά στοιχεία που μας δείχνουν πόσο σημαντική είναι η δραστηριότητα αυτή για ολόκληρη τη περιοχή αφού πολλές χώρες της εξαρτώνται οικονομικά από τα έσοδα που αυτή αποφέρει. Επίσης θα εξετασθεί η λειτουργία του σε κάθε κράτος και ποια είναι τα οικονομικά οφέλη που μπορεί να αποκομίσει από αυτόν. Δεδομένου ότι η τουριστική ανάπτυξη της Μεσογείου εξαρτάται όχι μόνο από τη πολιτική του κάθε κράτους αλλά και από κάποιους εξωτερικούς παράγοντες, είναι σαφές ότι αυτό πρέπει να μελετηθεί όχι μόνο ξεχωριστά για κάθε χώρα , αλλά και συνολικά, ακόμα και με την υφιστάμενη ανομοιογένεια τους.

Επομένως στο τέταρτο κεφάλαιο θα γίνει μια προσέγγιση στη τουριστική ανάπτυξη χώρων της Μεσογείου, επιλέγοντας αντιπροσωπευτικά δείγματα από τις τρεις ηπείρους που τη περικλείουν . Έτσι θα εξετάσουμε από τη Ευρωπαϊκή πλευρά τη Γαλλία ,την Ισπανία ,τη Κροατία, την Ελλάδα και τη Κύπρο, από την Αφρική την Αίγυπτο, τη Τυνησία και το Μαρόκο και από την Ασία, τη Τουρκία. Οι χώρες αυτές μπορούν να δώσουν αποτελέσματα για το πως λειτουργεί ο τουρισμός σε διαφορετικούς πολιτισμούς αλλά και με διαφορετικές πολιτικές. Στη τουριστική δραστηριότητα δε παίζουν ρόλο μόνο τα καταλύματα και οι υποδομές αλλά και η μορφολογία και η κουλτούρα του εν δύναμη προορισμού με βασικότερο παράγοντα το τρόπο προβολής και προώθησης τους. Ωστόσο υπάρχουν ανασταλτικοί παράγοντες που μπορούν να λειτουργήσουν αρνητικά στη τουριστική εξέλιξη μιας χώρας , ζητήματα που μπορούν συχνά να επιλυθούν κυρίως με κυβερνητικές ή συλλογικές αποφάσεις..

Στο πέμπτο κεφάλαιο περιγράφεται ο ρόλος της Ευρωπαϊκής Ένωσης στο τουρισμό της Μεσογείου. Γίνεται αναφορά σε ευρωπαϊκά προγράμματα και χρηματοδοτήσεις που βοηθούν στην επίλυση καιρίων ζητημάτων γύρω από τα θέματα τουρισμού τα οποία προαναφέρονται στο τέταρτο κεφάλαιο. Η συλλογική αντιμετώπισή τους κρίνεται συχνά αναγκαία ώστε να προφυλαχθεί η ανάδειξη πολλών περιοχών της ακόμα και στη πρώτη θέση παγκοσμίως αλλά και να βοηθήσει τη προώθηση των ασθενέστερων.

Το έκτο κεφάλαιο της εργασίας αναφέρεται στην έννοια της ασφάλειας τόσο σε διεθνές επίπεδο όσο και στη περιοχή της Μεσογείου πιο αναλυτικά. Η έννοια της ασφάλειας θα αναπτυχθεί ως προς το πώς εξελίσσεται αυτή στα κράτη γενικά, αλλά και το πώς την εκλαμβάνει κάθε άτομο ξεχωριστά. Είναι σημαντικό να γνωρίζουμε τις απειλές, τις προκλήσεις αλλά και τους κινδύνους της ασφάλειας στην ευρύτερη περιοχή της Μεσογείου και από πού αυτοί προέρχονται. Η γεωγραφική της θέση είναι ιδιαίτερα ευάλωτη σε διάφορες απειλές, γεγονός που θα μπορούσε να προκαλέσει μεγάλες ζημιές σε πολλές επιχειρηματικές δραστηριότητες . Διαχρονικά οι συγκρούσεις στην ευρύτερη περιοχή, είτε εμφύλιες είτε διακρατικές ήταν πάντα στο προσκήνιο των διεθνών γεγονότων. Επιπλέον η εμφάνιση νέων τρομοκρατικών ομάδων τα τελευταία χρόνια μέσω και μιας φονταμενταλιστικής λογικής κατάφεραν να επηρεάσουν όχι μόνο τις χώρες στις οποίες αναπτύχθηκαν αλλά και πολλά σημεία του πλανήτη. Επίσης το προσφυγικό και μεταναστευτικό θα αναλυθεί ως μια σημαντική πρόκληση των τελευταίων χρόνων αφού οι ροές από κράτη της Αφρικής και της Ασίας αυξάνονται διαρκώς. Μια επιπλέον πρόκληση, αν και όχι τόσο έντονη με τα σημερινά δεδομένα, σίγουρα όμως, σημαντική για το μέλλον, θεωρείται και η μόλυνση του θαλάσσιου περιβάλλοντος. Τέλος δε θα μπορούσε να παραλειφθεί η σημερινή μεγάλη απρόβλεπτη απειλή της ασφάλειας όχι μόνο της περιοχής αλλά και ολόκληρου του πλανήτη που αφορά την υγεία. Η διατάραξη της παγκόσμιας ασφάλειας με τη πανδημία από τον ιό covid-19 έχει αλλάξει σήμερα πολλά διεθνή δεδομένα

κινητοποιώντας κάθε κρατικό και παγκόσμιο μηχανισμό αφού πλέον θέτει σε τεράστιο δίλημμά πολλές δραστηριότητες που κινούνται από καθετί μαζικό.

Τέλος το έβδομο κεφάλαιο αναφέρεται στην ασφάλεια του τουριστικού προϊόντος και πως αυτή πρέπει να εξασφαλιστεί στην ευρύτερη περιοχή της Μεσογείου με τις παρούσες συνθήκες.

Η εργασία κλείνει με τα συμπεράσματα που στόχο έχουν να μας δώσουν την εικόνα για το πως λειτουργεί ο τουρισμός σε χώρες με τόση ανομοιογένεια. Πώς αυτό το μικρό σημείο του πλανήτη, μια ημίκλειστη θάλασσα έχει αποτελέσει έναν από τους δημοφιλέστερους τουριστικούς προορισμούς. Πώς πολλές οικονομίες βασίζονται κατά βάση σε αυτή τη δραστηριότητα και πώς άλλες αντέχουν ακόμα και μετά από μεγάλες εσωτερικές εντάσεις να προσελκύουν μεγάλο αριθμό επισκεπτών. Ένα είναι όμως βέβαιο, ότι τα ζητήματα της ασφάλειας επηρεάζουν καταλυτικά την «υγιή διαδρομή» του τουρισμού και οι προσπάθειες που πρέπει να πραγματοποιούνται τόσο σε εθνικό όσο και συλλογικό επίπεδο είναι αναγκαίο να έχουν θετικά έμπρακτα αποτελέσματα.

Είναι σημαντικό ωστόσο, να επισημάνουμε ότι τα στοιχεία που αναφέρονται στην παρακάτω μελέτη αφορούν το χρονικό διάστημα ή το έτος το οποίο αναφέρουμε και όχι προηγούμενα ή μελλοντικά αφού στοιχεία στη συγκεκριμένη θεματολογία δε μπορούν να είναι με κανένα τρόπο στατικά.

1.Τουρισμός

Ο τουρισμός με το πέρασμα των δεκαετιών κατάφερε να γίνει ένας από τους σημαντικότερους και ταχύτερα αναπτυσσόμενους οικονομικούς τομείς σε ολόκληρο το κόσμο. Ο σύγχρονος τουρισμός με την εξέλιξη που τον χαρακτηρίζει τείνει να γίνει από τους βασικούς παράγοντες για την κοινωνικοοικονομική πρόοδο μιας χώρας ενώ περιλαμβάνει όλο και περισσότερους νέους προορισμούς στην ατζέντα του. Είναι χαρακτηριστικό ότι ο όγκος του τουριστικού προϊόντος πλέον είναι ίσος ή ακόμα και μεγαλύτερος από αυτόν των εξαγωγών πετρελαίου, τροφίμων ή των αυτοκινήτων, ενώ αυτό τον καθιστά έναν από τους σημαντικότερους συντελεστές του διεθνούς εμπορίου και κύρια πηγή εσόδων πολλών αναπτυσσόμενων κρατών. Ωστόσο η οικονομική συμβολή του τουρισμού εξαρτάται κυρίως από τη ποιότητα της προσφοράς, αυτό σημαίνει ότι μέσα στα πλαίσια του ανταγωνισμού είναι καθοριστική και η ποιότητα η πολιτική και ο έλεγχος σε κάθε τομέα του τουριστικού προϊόντος. Σε αυτό βοηθάει η υπηρεσία του ΟΗΕ για τον τουρισμό, ο Παγκόσμιος Οργανισμός Τουρισμού (UNTWO),ο οποίος δημιουργήθηκε το 1975 με σκοπό να

διευρύνει και να διευκολύνει με τις οδηγίες του, όλο και περισσότερους διεθνής προορισμούς.¹

1.1 Η Έννοια του Τουρισμού

Ο Τουρισμός είναι η δραστηριότητα εκείνη που σήμερα αποτελεί ένα από τα σημαντικότερα κομμάτια του οικονομικού, κοινωνικού και πολιτιστικού πεδίου ανάπτυξης ενός τόπου. Είναι μια από τις πιο δυναμικές εκδηλώσεις ανθρωποκεντρικού χαρακτήρα, της παγκόσμιας κοινότητας, η οποία αναπτύχθηκε ευρέως το δεύτερο μισό του εικοστού αιώνα και σήμερα αποτελεί πλέον μια «βιομηχανοποιημένη» λειτουργία.² Επιπλέον είναι η ανθρώπινη δραστηριότητα η οποία περιλαμβάνει συνδυαστικά την χρήση φυσικών πόρων, ταξιδιωτικά πρότυπα, ανθρώπινες συμπεριφορές και επαφές με άλλες οικονομίες, άλλους ανθρώπους και περιβάλλοντα.³

Από την άλλη όψη, την ατομική, είναι ο τρόπος που ο άνθρωπος μπορεί με τις μετακινήσεις του να αλλάζει περιβάλλον αλλά και παροδικά τρόπο ζωής, να γνωρίζει ξένους προς αυτόν, πολιτισμούς, αναζητώντας άλλες φορές κάτι νέο, άλλες κάτι γνώριμο που του προσφέρει όμως μια ψυχική ανάταση. Αναλόγως δε, με την αναζήτηση βάση κυρίως οικονομικών του δυνατοτήτων, αυτές οι μετακινήσεις ποικίλουν σε ποιότητα, διάρκεια αλλά και απόσταση από τη μόνιμη κατοικία του.⁴

Μελετώντας αρχικά την έννοια του «τουρισμού» μπορούμε να παραθέσουμε κάποιους ορισμούς που έχουν κατά διαστήματα δοθεί για τον θεωρητικό προσδιορισμό της λέξης. Τι είναι λοιπόν ο «Τουρισμός»; Πως συναντάμε αυτή την έννοια συνοπτικά, στην ελληνική αλλά και τη ξένη βιβλιογραφία;

- Η **Διεθνής Ακαδημία Τουρισμού** ορίζει τον Τουρισμό ως «**Το σύνολο των ανθρώπινων μετακινήσεων και οι δραστηριότητες που προκύπτουν από αυτές**» Αφήνοντας χωρίς προσδιορισμό το είδος αυτών των δραστηριοτήτων ενώ ουσιαστικά δίνει τον ορισμό μιας γενικότερης έννοιας που αφορά την οποιαδήποτε μετακίνηση ατόμων.⁵
- Ο συγγραφέας **Ν. Αιγινήτης** στο βιβλίο του **Τουριστική Ψυχολογία**, ορίζει τον «τουρισμό» ως «**τη μετάβαση ανθρώπων μεμονωμένα ή σε ομάδες με σκοπό τη μικρή ή μεγάλη διαμονή, χωρίς άσκηση επαγγέλματος αλλά για λόγους κυρίως αναψυχής**». Με αυτό τον ορισμό ουσιαστικά μπαίνουν κάποιοι συγκεκριμένες παράμετροι που αφορούν το μετακινούμενο άτομο και αφορούν τόσο το χρονικό διάστημα που γίνεται η μετακίνηση αυτή όσο και το σκοπό περιορίζεται στην ικανοποίηση των ζωτικών του αναγκών που στη συγκεκριμένη περίπτωση είναι αυτές της αναψυχής.⁶

¹<https://www.unwto.org/why-tourism>

²Δημήτρης Γ. Λαγός, *Τουριστική Οικονομική*, 2^η έκδοση, Εκδόσεις ΚΡΙΤΙΚΗ, Αθήνα 2018, σελ. 27

³ Ο.π. σελ.87

⁴ Γεώργιος Δημ. Κολτσιδόπουλος, *Τουρισμός, Θεωρητική Προσέγγιση*, Εκδόσεις Ελλην ΑΘΗΝΑ 2000, 11- 15

⁵ Ο.π. Κολτσιδόπουλος

⁶ Ο.π. Κολτσιδόπουλος

- Κατά τον **Σταύρο Καφιώτη**, οικονομικό επιστήμονα και θεμελιωτή της τουριστικής επιστήμης στην Ελλάδα, Τουρισμός ορίζεται «**η από το γεωγραφικό περιβάλλον της μόνιμης διαμονής σε άλλο, πρόσκαιρη διακίνηση ατόμων σε ομάδες ή μεμονωμένα, που αποσκοπεί στη με τέρψη ικανοποίηση ψυχικής επιθυμίας ή πνευματικής περιέργειας γενικά, και που προκαλεί τη δημιουργία οικονομικών δραστηριοτήτων**» . Σε αυτό τον ορισμό θέτονται αφενός το θέμα της ψυχικής ικανοποίησης και περιέργειας , αφετέρου δε τα ζητήματα των οικονομικών δραστηριοτήτων που ενεργοποιούνται με τη λειτουργία αυτή.
- Ο Γάλλος πολιτικός και δικηγόρος **Jean Medecin** , περιγράφει τον «Τουρισμό» ως «**μια δραστηριότητα ευκαιρίας που συνίσταται στο να ταξιδεύει , κανείς μακριά από το τόπο διαμονής του για διασκέδαση, για ανάπαυση, για εμπλουτισμό, των εμπειριών του και την ανύψωση του πνευματικού του επιπέδου από την παρουσίαση νέων μορφών ανθρώπινης δράσης και από τις εικόνες μιας άγνωστης φύσης**» Με την έννοια της ευκαιρίας, δίνεται μια άλλη διάσταση στον ορισμό του τουρισμού προσδιορίζοντας έτσι την της οικονομικής δυνατότητας και της διάθεσης συγκεκριμένου ελεύθερου χρόνου οι οποίες αυτές δυνατότητες, πρέπει να ταυτίζονται ώστε να πραγματοποιηθεί η συγκεκριμένη μετακίνηση. Περιορίζει έτσι την αναγκαιότητα του χρόνου με το χρήμα για ένα ταξίδι αναψυχής.⁷
- Μια σημαντική απόδοση στην έννοια του «τουρισμού» είναι αυτή του **Schwihk** που τον περιγράφει ως «**τη κίνηση των ανθρώπων που εγκαταλείπουν προσωρινά τον τόπο της μόνιμης διαμονής τους για λόγους που αφορούν το πνεύμα, το σώμα ή το επάγγελμα**». Στον συγκεκριμένο ορισμό η λέξη «εγκατάλειψη» περιγράφει τη μετακίνηση των ανθρώπων , οι λόγοι δε αναφέρονται ως πνευματικοί, επαγγελματικοί αλλά και σωματικοί, εννοώντας τις μεθόδους ανάπαυσης .⁸
- Το Διεθνές Συνέδριο Στατιστικής για τα Ταξίδια και τον Τουρισμό που έγινε στην Οτάβα του Καναδά το 1991 έδωσε ένα ακόμα ορισμό κατά τον οποίο, «ο τουρισμός περιλαμβάνει τις δραστηριότητες που σχετίζονται με τον ελεύθερο χρόνο, το επάγγελμα κ.ά. των ανθρώπων που ταξιδεύουν και παραμένουν σε περιοχές εκτός του συνήθους περιβάλλοντος όπου ζουν για όχι περισσότεροι από ένα συνεχόμενο έτος». Σε αυτόν τον ορισμό στον οποίο «ανοίγει» περισσότερο η έννοια του τουρισμού αλλά μπαίνει και η έννοια του συνήθους περιβάλλοντος η οποία μπορεί ουσιαστικά να καλύψει τις καθημερινές και διαφορετικές δραστηριότητες του ατόμου.⁹

1.2 Η Τουριστική κίνηση

Η τουριστική κίνηση αποτελεί μαζί με τις τουριστικές ανωδομές (τα τουριστικά καταλύματα) και τα έσοδα από τον τουρισμό, έναν από τους τρεις πυλώνες μέτρησης της τουριστικής δραστηριότητας ενός προορισμού. Είναι μια αναγκαία αξιολόγηση και καταγραφή η οποία προσδιορίζει την τουριστική ανάπτυξη κάθε χώρας – τουριστικού προορισμού στη διάρκεια του χρόνου και δίνει τη δυνατότητα σε κάθε χώρα να προσδιορίσει

⁷ Ο.π Κολτσιδόπουλος

⁸ Ο.π. Κολτσιδόπουλος

⁹Δ. Λαγός ο.π. , σελ. 47

τη μελλοντική της πολιτική σε αυτόν τον τομέα. Για να πραγματοποιηθούν οι παραπάνω μετρήσεις αναγκαίο είναι να αναφέρουμε τις δραστηριότητες που ορίζουν τη τουριστική κίνηση.

Έτσι έχουμε: 1) τις *αφίξεις* στο τουριστικό κατάλυμα (check – in) και τις *αναχωρήσεις* (check – out). Στατιστικά ωστόσο, αυτές οι δύο μεταβλητές δε παρουσιάζουν διαφορές . 2) τις *διανυκτερεύσεις* οι οποίες ορίζονται από τις νύχτες που παραμένει το άτομο στο κατάλυμα και οι οποίες καταχωρούνται στη χώρα προσέλευσης και κατά μήνα. 3) την *εποχικότητα* , προσδιορίζοντας με αυτόν τον όρο τις αυξομειώσεις της τουριστικής κίνησης μέσα στο χρόνο, 4) το *καθαρό βαθμό πληρότητας* και τέλος 5) το *μεικτό βαθμό πληρότητας*.¹⁰

Με τους παραπάνω ορισμούς μπορεί να ελεγχθεί η τουριστική δραστηριότητα κάθε χώρας ώστε να βγαίνουν τα οικονομικά συμπεράσματα για την ετήσια προσφορά του τουριστικού προϊόντος στα κρατικά και όχι μόνο έσοδα. Για παράδειγμα το Μαρόκο το 1990 κατέγραψε 3,1 αφίξεις τουριστών οι οποίες δημιούργησαν 12,4 εκατομμύρια διανυκτερεύσεις σε διάφορα τουριστικά καταλύματα της χώρας . Οι αφίξεις στην ίδια χώρα το 2000 παρουσίασαν ήπια αύξηση των 4,2 εκατομμυρίων τουριστών με 15 εκατομμύρια διανυκτερεύσεις. Η αύξηση στις αφίξεις τη χώρας ήταν της τάξεως του 34% ενώ η αύξηση στις διανυκτερεύσεις έφτασε το 27% με μέσο όρο διαμονής τις 4 διανυκτερεύσεις. Το γεγονός αυτό έδειξε ότι η τουριστική κίνηση στο Μαρόκο παρόλη τη δυναμική της χώρας αυξάνεται αλλά με μικρή ταχύτητα και μικρότερη διάρκεια παραμονής .¹¹

1.3 Η έννοια του Τουρίστα

Ο Τουρισμός σαν ορισμός δεν θα είχε καμία αξία εάν δε μπορούσε να προσδιοριστεί η έννοια του ατόμου που επιθυμεί να μετακινηθεί και να δημιουργήσει τη «λειτουργία» αυτή κάθε αυτή. Ουσιαστικά όπως θα δούμε το άτομο είναι αυτό που ορίζει το τουριστικό προϊόν είτε ως πράξη, είτε ως προορισμός. Έτσι πρέπει να επισημάνουμε ότι «Τουρίστας» σύμφωνα με την επιτροπή που συστάθηκε από τη Κοινωνία των Εθνών, το 1937, τον σημερινό ΟΗΕ, χαρακτηρίζεται :

- Το άτομο που ταξιδεύει για ψυχαγωγία, για οικογενειακούς λόγους , για λόγους υγείας κ.α.
- Το άτομο που ταξιδεύει για επαγγελματικούς λόγους για μικρό χρονικό διάστημα
- Το άτομο που συμμετέχει σε συνέδρια αλλά και σε κάθε είδους επιστημονική έρευνα ή αποστολή , διπλωματική, αθλητική, θρησκευτική, καλλιτεχνική κ.α.
- Το άτομο που αποβιβάζεται σε στεριά μετά από θαλασσινές περιηγήσεις¹²

¹⁰Νίκος Βαγιονής, Βασίλης Καφούρος, *Τουριστική Ανάπτυξη στη Μεσόγειο : Μια Συγκριτική Ανάλυση*, ΚΕΝΤΡΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΙΣΜΟΥ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΜΕΛΕΤΩΝ, Εκθέσεις 53, ΑΘΗΝΑ 2007, σελ. 50 - 53

¹¹Ο.π. σελ. 57

¹²Κολτσιδόπουλος ο.π σελ. 17

Αντίθετα δε μπορεί να χαρακτηριστεί « τουρίστας» :

- Το άτομο που μεταβαίνει σε ένα ξένο τόπο με συγκεκριμένο συμβόλαιο εργασίας αλλά ούτε και αυτό που μεταβαίνει για εύρεση οποιασδήποτε εργασίας μόνιμης ή προσωρινής.
- Το άτομο που φθάνει σε ένα τόπο για μετεγκατάσταση
- Οι φοιτητές και σπουδαστές σε ξένο τόπο άπου τόπου μόνιμα διαμένουν
- Οι μόνιμοι κάτοικοι που ζουν σε παραμεθόριες περιοχές και μεταβαίνουν σε άλλη χώρα για να εργασθούν
- Το άτομο που σταματάει σε μια χώρα για να μεταβεί σε μια άλλη, χωρίς να επισκεφθεί τη πρώτη (transit)

Παρατηρούμε λοιπόν ότι πολύ συγκεκριμένες μετακινήσεις μπορούν να χαρακτηρίσουν ένα άτομο ως «τουρίστα» και κατά συνέπεια να προσδιορίσουν την πραγματική έννοια του τουρισμού. Οι παραπάνω ορισμοί όπως βλέπουμε, οι οποίοι αφορούν το Τουρισμό ποικίλουν, αλλά η πραγματική διάσταση που μπορεί κανείς να δώσει στην έννοια αυτή, είναι η ανάγκη του ατόμου να βρεθεί σε ένα διαφορετικό τόπο από αυτόν της μόνιμης κατοικίας του και ο οποίος θα του προσφέρει τη γαλήνη την ηρεμία και το έντονο και πολυδιάστατο ενδιαφέρον . Ακόμα και αυτή βέβαια η προσέγγιση αφορά το ίδιο το άτομο που ταξιδεύει και όχι το κομμάτι εκείνο που έχει να κάνει με τον ίδιο το τόπο ο οποίος καλείται να δεχτεί τον «τουριστικό πληθυσμό».

1.4 Μορφές του τουρισμού

Ως κοινωνική και οικονομική δραστηριότητα, ο τουρισμός διακρίνεται από διάφορες μορφές που τον χαρακτηρίζουν σε σχέση με το είδος, το τρόπο της μετακίνησης, το χρονικό διάστημα, το είδος του προορισμού αλλά και το είδος της διαμονής. Διακρίνουμε λοιπόν το τουρισμό αρχικά ανάλογα με το είδος της μετακίνησης :

- **Εγχώριος τουρισμός** οποίος αφορά τους κατοίκους της χώρας μέσα στην οποία πραγματοποιούνται οι μετακινήσεις.
- **Εξερχόμενος τουρισμός** ο οποίος αφορά τους μόνιμους κατοίκους μιας χώρας οι οποίοι ταξιδεύουν σε μια άλλη (πχ ένας Έλληνας που ταξιδεύει στη Γαλλία)
- **Εισερχόμενος τουρισμός** ο οποίος αφορά έναν αλλοδαπό ο οποίος εισέρχεται σε μια ξένη χώρα (πχ ένας Γάλλος που ταξιδεύει στην Ελλάδα)
- **Διεθνής τουρισμός**, ο οποίος είναι ο εξερχόμενος και ο εισερχόμενος τουρισμός¹³

Ωστόσο υπάρχουν επιμέρους μορφές του τουρισμού που διακρίνονται ανάλογα με τις ανάγκες και τα κίνητρα που κάνουν τα άτομα να ταξιδεύουν. Μπορούμε λοιπόν να διαχωρίσουμε τα άτομα εκείνα που μετακινούνται «υποχρεωτικά» και εκείνα που μετακινούνται για λόγους αναψυχής, τα οποία θεωρούνται σημαντικά στοιχεία του συγχρόνου πολιτισμού. Το τουρισμό λοιπόν μπορούμε να τον κατηγοριοποιήσουμε αρχικά σε γενικό πλαίσιο ως εξής¹⁴:

¹³Λαγός ο. π. σελ. 48

¹⁴ Λαγός ο.π. σελ. 65

- **Τον μαζικό τουρισμό**, η κλασική μορφή σύγχρονων διακοπών, που αφορά τη ξεκούραση και τη διασκέδαση
- **Τον τουρισμό των ειδικών ενδιαφερόντων** που αφορά πιο εξεζητημένες διακοπές πολιτισμικών, φυσιολατρικών και άλλων αναζητήσεων.
- **Τον εναλλακτικό τουρισμό** στον οποίο τα άτομα αναζητούν διαφορετικούς τρόπους διακοπών που έχουν σχέση με τη κουλτούρα ενός τόπου, τη φύση ή τον πρωτότυπο και διαφορετικό τρόπο ζωής άλλων πολιτισμών.¹⁵

Στο σημείο αυτό πρέπει να τονίσουμε όχι μόνο τις διαφορετικές μορφές τουρισμού, αλλά και τους λόγους που κάποιοι τόπος λειτουργεί ως σημείο έλξης συγκεκριμένων ατόμων ώστε να δημιουργείται η διάθεση μετακίνησης προς αυτόν και κατά συνέπεια να προσδιορίζεται ως δημοφιλής τουριστικός προορισμός. . Συνεπώς δημοφιλής τουριστικός προορισμός μπορεί να χαρακτηριστεί η περιοχή εκείνη η οποία μπορεί να προσελκύσει ένα μεγάλο αριθμό ατόμων και για διαφορετικές μορφές ταξιδιωτικών αναζητήσεων. Οι μορφές αυτές αλλά και οι ανάγκες επίσκεψης ενός νέου τόπου μπορεί να είναι όχι μόνο ψυχαγωγικές αλλά διερεύνησης και γνωριμίας νέων πολιτισμών, θρησκευτικών, κοινωνικών κλπ. Ειδικότερα μπορούμε να διακρίνουμε τις παρακάτω μορφές τουρισμού : Κοινωνικό τουρισμό , τουρισμό Υγείας, Εκπαιδευτικό τουρισμό, Θρησκευτικό τουρισμό – Προσκυνηματικό τουρισμό, συνεδριακό τουρισμό, εκθεσιακό τουρισμό, τουρισμό κινήτρων (επιχειρήσεις δίνουν ως κίνητρο στους εργαζομένους ομαδικά ταξίδια κυρίως στο εξωτερικό), επαγγελματικό τουρισμό, θεματικό τουρισμό (θεματικά πάρκα κλπ.) αστικό τουρισμό – τουρισμό πόλεων, εναλλακτικό τουρισμό, αγροτουρισμό, αθλητικό τουρισμό, τουρισμό υπαίθρου, θαλάσσιο και περιηγητικό, οικοτουρισμό, πολιτιστικό τουρισμό κ.ά.¹⁶

Ωστόσο κάθε τουριστικός προορισμός διαθέτει στοιχεία εκείνα είτε φυσικά είτε πολιτιστικά που λειτουργούν ως πόλοι έλξης των εν δυνάμει επισκεπτών του, όπως προαναφέραμε. Αυτά τα στοιχεία είναι μοναδικά και ξεχωριστά για κάθε σημείο και αποτελούν τη βάση για τη περαιτέρω τουριστική του ανάπτυξη. Έτσι ένας χειμερινός, για παράδειγμα τουριστικός προορισμός θα μπορούσε να αναπτύξει τουριστικά και κάποια χειμερινά αθλήματα ή δραστηριότητες. Ταυτόχρονα ένας τουριστικός προορισμός που διαθέτει φυσικά και πολιτιστικά στοιχεία μπορεί να αναπτυχθεί σε αυτό το τομέα μέσω της προβολής και της διαφήμισής του, προκειμένου να επιδιώξει τη γνωριμία τους. Βέβαια από μόνα τους αυτά τα στοιχεία δεν εξασφαλίζουν απαραίτητα την επιλογή του ατόμου για την εν δυνάμει επίσκεψη του, καθορίζοντας ως επίσης σημαντικούς παράγοντες που θα μπορούσαν να επηρεάσουν το άτομο για τη μετακίνηση του, τα έργα τουριστικής υποδομής, την απόσταση, το κόστος μετακίνησης και διαμονής, και τα τελευταία χρόνια την αναζήτηση ασφάλειας του τουριστικού προορισμού.¹⁷ Επομένως σημαντικός στόχος πέρα από κάθε οικονομική και άλλη δραστηριότητα είναι κάθε τόπος που σέβεται τον επισκέπτη του και θέλει να διατηρήσει και να διαφυλάξει τη δημοτικότητά του, να μπορεί να του παρέχει και το ασφαλέστερο περιβάλλον . Αυτός είναι πλέον, ένας από τους βασικούς παράγοντες στον οποίο βασίζεται και η επιτυχία ή η αποτυχία ενός τουριστικού προορισμού¹⁸

¹⁵ Λαγός ο.π. σελ. 65

¹⁶ Λαγός, ό.π. σελ. 68- 78

¹⁷ Νίκος Γ. Ηγουμενάκης, Κώστας Ν. Κραβαρίτης , Τουρισμός, Βασικές Έννοιες,, εκδ. INTERBOOKS, Αθήνα 2004, σελ. 94

¹⁸ WTO(1996), Tourist Safety and Security: Practical Measures for Destinations.

Εξίσου σημαντικό είδος τουρισμού ειδικά για τη περιοχή της Μεσογείου, είναι και η κάθε μορφή θαλάσσιου τουρισμού, είτε αυτή αφορά τη κρουαζιέρα είτε με ιδιωτικά-ενοικιαζόμενα σκάφη. Όσον αφορά τη κρουαζιέρα η οποία ενώ μέχρι το 1990 θεωρείτο μια επιλογή υψηλού κόστους και προοριζόταν κυρίως σε μεγάλες ηλικίες, έχει αλλάξει πλέον τουριστικό κοινό, αφού όλο και περισσότεροι νέοι αλλά και οικογένειες επιλέγουν αυτό το τρόπο διακοπών τους. Η προσφορά σε αυτό το τουριστικό είδος έχει μεγαλώσει πολύ τα τελευταία χρόνια τόσο σε ποσότητα όσο και σε ποιότητα προϊόντος. Επιπλέον αυξήθηκαν τα λιμάνια homeports, ορίζοντας αυτά που μπορούν να εξυπηρετούν εύκολα τους σύγχρονους θαλάσσιους διαδρόμους. Το θετικό αυτής της μορφής τουρισμού είναι ότι η κρουαζιέρα μπορεί να «ελιχθεί» και να προσαρμοστεί σε ξαφνικά οικονομικά ή πολιτικά γεγονότα που μπορεί να επηρεάζουν τουριστικά κάποιες χώρες.¹⁹ Ένας ανασταλτικός παράγοντας για αυτή τη μορφή θαλάσσιου τουρισμού θα μπορούσε να είναι η εποχικότητα, ωστόσο οι κλιματικές συνθήκες της Μεσογείου προσφέρονται ιδανικά και για μεγάλο διάστημα ώστε να επεκτείνεται η δεδομένη δραστηριότητα. . Παρόλα αυτά βέβαια δε παύουν οι χειμερινοί μήνες να έχουν από μειωμένο έως μηδενικό ενδιαφέρον και ζήτηση. Εκτός όμως από τη κρουαζιέρα δε μπορούμε να παραβλέψουμε αυτό που προσφέρει άριστα η Μεσόγειος λόγω της γεωγραφικής της ιδιαιτερότητας, και είναι ο τουρισμός με ιδιωτικά -ενοικιαζόμενα σκάφη αναψυχής. Ένα είδος που απευθύνεται κυρίως σε υψηλά οικονομικά στρώματα αλλά που μπορεί ταυτόχρονα να βοηθήσει πολύ δυνατά χώρες με πλούσιο θαλάσσιο ενδιαφέρον όπως η Ελλάδα με το πλήθος των νησιών αναδεικνύοντας έτσι και άλλες μορφές τουρισμού μέσω αυτού.

2. Τουρισμός και πολιτική στη πρόσφατη ιστορία της Μεσογείου

Εξετάζοντας τη περιοχή της Μεσογείου γεωπολιτικά σε σχέση με τον τουρισμό θα ανακαλύψουμε ότι οι πολιτικές διαφορές μεταξύ χωρών που τη περιβάλλουν, έπαιξαν σημαντικό ρόλο, είτε θετικό είτε αρνητικό, στην εξέλιξή του. Είναι αξιοπερίεργο το πώς αυτό το σημείο του πλανήτη, στον οποίο διαρκώς αναπτύσσονται γεωπολιτικές εντάσεις, λειτουργεί σα μαγνήτης επισκεπτών από όλο το κόσμο. Δεν είναι ελάχιστες οι φορές που γεγονότα πολιτικής διαμάχης έφεραν τις ανάλογες τουριστικές συνέπειες στην ευρύτερη περιοχή.

Ειδικότερα μπορούμε να παρατηρήσουμε ότι παρόλο που εδώ και χρόνια η επέκταση των ταξιδιών στη λεκάνη της Μεσογείου ήταν στενά συνδεδεμένη με σύνθετες πολεμικές συρράξεις αλλά και την αποικιοκρατία, θα μπορούσε κανείς να δει τα γεγονότα αυτά από ένα διαφορετικό πρίσμα, όταν συμφέροντα ξένων κρατών έβρισκαν έδαφος ανάπτυξης στη συγκεκριμένη περιοχή και σε συγκεκριμένες χρονικούς περιόδους. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αυτό της μεγάλης βρετανικής τουριστικής εταιρείας «Thomas Cook and Sons» . Έτσι, παρόλο που η διακήρυξη του John Mason Cook συνιδρυτή της εταιρείας «Thomas Cook and Sons», ήταν ότι η επιχείρησή τους είχε ειρηνευτικές προσδοκίες, φάνηκε ότι οι βαθύτεροι στόχοι της ήταν άλλοι. Η διένεξη της διώρυγας του Σουέζ το 1869 με στήριξη της Αιγύπτου από τη Γαλλία και με την συμφωνία

¹⁹<http://tourismobservatory.ba.aegean.gr/wp-content/uploads/2015/12/P4.1-%CE%98%CE%B1%CE%BB%CE%AC%CF%83%CF%83%CE%B9%CE%BF%CF%82-%CE%A4%CE%BF%CF%85%CF%81%CE%B9%CF%83%CE%BC%CF%8C%CF%82-2.pdf>σελ. 7

συνεκμετάλλευσης για 99 χρόνια και με ποσοστά 53% της Γαλλίας και 44% της Αιγύπτου, φαίνεται ότι είχε άλλο υπόβαθρο. Ίσως λοιπόν δεν είναι τυχαίο ότι οι οικονομικές δυσκολίες της Αιγύπτου την ανάγκασαν να πουλήσει το χαρτοφυλάκιο που της ανήκε στη Βρετανική Κυβέρνηση το 1875. Όπως είναι φυσικό σύντομα οι δραστηριότητες του βρετανικού «Thomas Cook and Sons» επεκτάθηκαν όχι μόνο στη Αίγυπτο αλλά και στο μεγαλύτερο μέρος της Μέσης Ανατολής με αυτή την εξέλιξη.²⁰

Ακόμα και σαν περιοχή δραματικών εξελίξεων στο παρελθόν κάποιες περιοχές της Μεσογείου αποτέλεσαν πόλο έλξης. Στη Βόρεια Αφρική και συγκεκριμένα στη Αλγέρι, κατά τη διάρκεια των πρώτων βομβαρδισμών από τις γαλλικές δυνάμεις το 1830, οι Γάλλοι επισκέπτες που ανήκαν στην υψηλή κοινωνία, παρακολουθούσαν από τα σκάφη αναψυχής τους τα γεγονότα. Εξάλλου από το 1834 και μετά, από τη γαλλική κατάκτηση της Αλγερίας, οι επισκέπτες στην χώρα αυξήθηκαν, ενώ τα σχόλια για την ενδοχώρα από τις στρατιωτικές εκστρατείες ήταν ότι αντίκριζαν «την άγρια ομορφιά της υπαίθρου και του λαού». Αυτές οι παρατηρήσεις λειτούργησαν σα μαγνήτης στην Αλγερία που κατάφερε να προσελκύσει τότε ένα μεγάλο ποσοστό τουριστών και να δημιουργήσει ένα ξεχωριστό τουριστικό προϊόν.²¹

Αλλά και μια αρχική πρωτοβουλία για την ανάπτυξη της περιοχής σε δύσκολες οικονομικές περιόδους είναι ξεκάθαρο ότι είχε και πολιτικούς σκοπούς εξυπηρετώντας οικονομικά συμφέροντα συγκεκριμένων χωρών. Έτσι η γαλλική εταιρεία «Club Mediterranee», η οποία ιδρύθηκε το 1950, από έναν Γάλλο και έναν Βέλγο βετεράνο της αντίστασης, σκοπό είχε να φέρει την επανάσταση σε ολόκληρη τη Μεσόγειο συσσωρεύοντας εκεί μεγάλα κεφάλαια μετά τη λήξη του Δεύτερου Παγκοσμίου Πολέμου, μέσω του τουρισμού. Κι ενώ τη περίοδο αυτή τα κράτη έκαναν σημαντικές ενέργειες προκειμένου να «χτίσουν» με κρατικές χρηματοδοτήσεις, τουριστικές εγκαταστάσεις, η συγκεκριμένη εταιρεία κατάφερε να προωθήσει ένα διαφορετικό μοντέλο τουριστικών καταλυμάτων χαμηλού κόστους με τη μορφή παραθεριστικών χωριών.²² Είναι σαφές λοιπόν ότι η συγκεκριμένη εταιρεία που κατά βάση ήταν γαλλική επένδυσε σε κράτη της Μεσογείου κυριολεκτικά διαλυμένα από κάθε πλευρά, με μια αμφίδρομη οικονομική σχέση. Εξασφάλισε με το τρόπο αυτό, μεγάλο ποσοστό «τουριστικού προϊόντος» μεταπολεμικά, σε μια περιοχή, που ήταν ουσιαστικά, τουριστικά «παρθένα». Το οικονομικό κέρδος, όχι μόνο της εταιρείας αλλά και των ίδιων των χωρών που αναπτύχθηκαν τα τουριστικά αυτά χωριά αποδείχθηκε απόλυτα θετικό, ενώ και τα πολιτικά συμφέροντα από αυτή τη δραστηριότητα, δεν φαίνεται να πέρασαν απαρατήρητα.²³

3. Ο ρόλος του τουρισμού στη Μεσόγειο

Η Μεσόγειος αποτελεί μια τεράστια δύναμη στη διεθνή τουριστική αγορά. Η ευρύτερη περιοχή της Μεσογείου συμπεριλαμβανομένων των νότιων και βόρειων ακτών της (αυτών που ανήκουν στην ΕΕ) αποτελεί έναν από τους κορυφαίους τουριστικούς

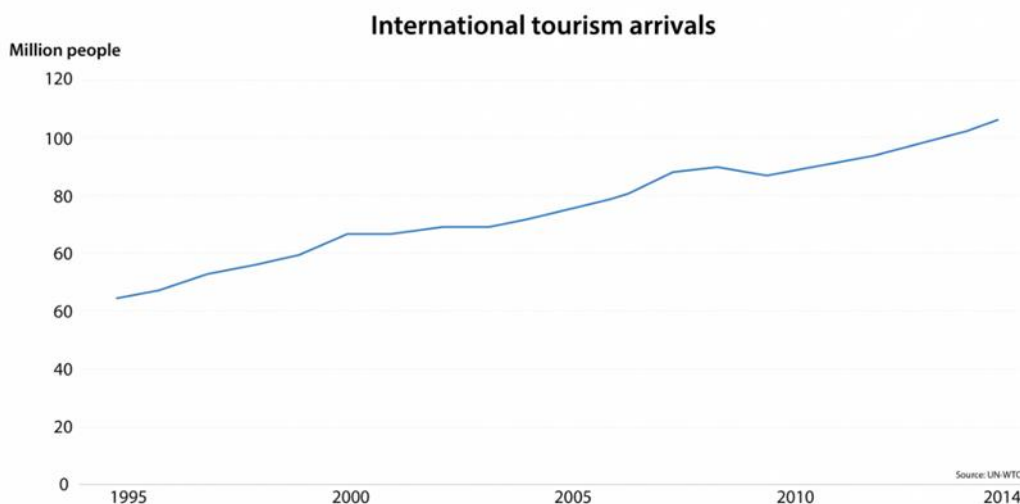
²⁰https://www.researchgate.net/publication/314034703_Politics_and_Tourism_in_the_Mediterranean

²¹Ο.π. σύνδεσμος

²²Ο.π. σύνδεσμος

²³ Ο.π. σύνδεσμος σελ. 3

προορισμούς σε ολόκληρο το κόσμο. Λειτουργεί ως ένας από τους σημαντικότερους παράγοντες της οικονομικής ευημερίας αλλά και ανάπτυξης των συγκεκριμένων χωρών που την αποτελούν. Οι παράκτιες περιοχές των χωρών αυτών λαμβάνουν το 30% από τις διεθνείς τουριστικές αφίξεις, ενώ οι καλοκαιρινοί μήνες είναι αυτοί που ουσιαστικά παρουσιάζουν τη μεγαλύτερη δραστηριότητα εστιάζοντας στις διακοπές στα παραθαλάσσια θέρετρα. Είναι σημαντικό εδώ να τονίσουμε ότι από τα 45.000 χιλιόμετρα ακτογραμμής τα 25.000 χιλιόμετρα έχουν ήδη αστικοποιηθεί ξεπερνώντας μάλιστα και τα όρια αντοχής τους.²⁴ Η θάλασσα, οι παραλίες οι αμμουδιές, αλλά και ο πολιτισμός τους προσελκύουν επισκέπτες, τόσο από τη Βόρεια Ευρώπη, όσο και από άλλες ηπείρους. Σύμφωνα με στοιχεία των αφίξεων του 2017, το δίπτυχο «sun and beach» το επιλέγει το 46% των τουριστών της Μεσογείου, ενώ το 15% προτιμάει τον αστικό τουρισμό.²⁵ Επιπλέον με τα τελευταία στοιχεία της Eurostat, η Μεσόγειος είναι ο πρώτος τουριστικός προορισμός παγκοσμίως καταλαμβάνοντας το ποσοστό του 32% και με έσοδα που φτάνουν και το 30%. Από το 1970 που οι αφίξεις τουριστών στη περιοχή δεν ξεπερνούσαν τα 58 εκατομμύρια, στοιχεία δείχνουν ότι το 2014 οι αφίξεις άγγιξαν τα 314 εκατομμύρια ενώ μέχρι το 2030 προβλέπεται να φθάσουν τα 500 εκατομμύρια. Στο παρακάτω διάγραμμα φαίνεται η πορεία αυτής της εξέλιξης τη περίοδο από το 1995 μέχρι το 2014. ²⁶ :

Εδώ πρέπει να σημειώσουμε τη διαφορά μεταξύ της Ευρωπαϊκής πλευράς της Μεσογείου που έχει πολύ διαφορετική μακροοικονομική θέση με εξαίρεση τη Κύπρο και το Ισραήλ. Σε καμία περίπτωση δε θα μπορούσε κανείς να βάλει στην ίδια οικονομική θέση αλλά και την οικονομική ανάπτυξη, τις χώρες της βόρειας Αφρικής με αυτές της νότιας ακτής της Ευρώπης. Αυτό αφορά και τα έσοδα από τον τουρισμό που κατανέμονται άνισα, χωρίς να τονώνουν τελικά σημαντικά την οικονομία των συγκεκριμένων περιοχών. Είναι γεγονός ότι η φτώχεια, η αυξανόμενη ανεργία και η συνεχόμενη αύξηση του πληθυσμού δεν βοηθούν στην ικανοποιητική οικονομική ανάπτυξη τους παράλληλη την ενίσχυση από τα τουριστικά έσοδα. ²⁷ Στο σημείο αυτό πρέπει να σημειώσουμε τα στοιχεία για την

²⁴<https://cor.europa.eu/en/engage/studies/Documents/sustainable-tourism-mediterranean/sustainable-tourism-mediterranean.pdf>

²⁵<https://politis.com.cy/politis-news/oikonomia/megali-dynami-ston-toyrismo-i-mesogeios-deite-ton-charti/>, 25/9/2017

²⁶<https://www.medqsr.org/tourism>

²⁷Ο.π. σύνδεσμος σελ.5

διαφοροποίηση στη κατανομή του πληθυσμού στη λεκάνη της Μεσογείου που αποδεικνύουν τη μεγάλη αύξηση του πληθυσμού στις νότιες και ανατολικές χώρες της τα τελευταία χρόνια αναβαθμίζοντας διαρκώς το πρόβλημα. Ενώ λοιπόν μέχρι και το 1985 η κατανομή των 350 εκατομμυρίων σε όλη τη περιοχή ήταν σχετικά ισόποση σε βορρά και νότο, αυτό μέχρι το 2025 φαίνεται να αλλάζει με τα δυο τρίτα των 600 εκατομμυρίων μέχρι τότε κατοίκων να κατοικούν στο νότιο τμήμα της.²⁸

Ωστόσο το ποσοστό που ταξιδεύει στις χώρες της Μεσογείου από την υπόλοιπη Ευρώπη αγγίζει το 80% του συνόλου των τουριστών, ενώ η Γερμανία είναι η χώρα που καταλαμβάνει την πρώτη θέση με δεύτερο το Ηνωμένο Βασίλειο. Είναι χαρακτηριστικό ότι τελικά η Μεσόγειος δέχεται το ένα τρίτο του παγκόσμιου τουρισμού ενώ τις τελευταίες δεκαετίες υπάρχει μια ακόμα μεγαλύτερη αύξηση της τουριστικής ανάπτυξης της, αποδεικνύοντας επιπλέον και μια μεγάλη ανθεκτικότητα του τουριστικού τομέα.²⁹ Δεδομένης της τουριστικής ζήτησης εξάλλου, η τουριστική αυτή ανάπτυξη, έφερε νέες ξενοδοχειακές μονάδες αλλά και νέα τουριστικά προϊόντα ικανά να τραβήξουν όλο και περισσότερο, το τουριστικό κοινό. Αναφορικά, σύμφωνα με στοιχεία του Παγκόσμιου Οργανισμού Τουρισμού του 2008 η λεκάνη της Μεσογείου το 2007 προσέλκυσε το 26,6 των επισκεπτών παγκοσμίως και πιο συγκεκριμένα οι Ευρωπαϊκές Μεσογειακές χώρες το 19,4%, οι χώρες της Μέσης Ανατολής το 4,0 % και αυτές της Βόρειας Αφρικής το 1,2%.³⁰

Εξάλλου η ΕΕ αναγνώρισε ότι ο τουρισμός αποτελεί ένα σπουδαίο εργαλείο ανάπτυξης γι' αυτό και προώθησε την Οδηγία 95/57/EC (Council Directive, 23 Νοεμβρίου 1995) προκειμένου να συγκεντρώσει στατιστικά στοιχεία ώστε να μπορέσει να αναπτύξει συγκεκριμένες πολιτικές και στρατηγικές πάνω στον τουριστικό κλάδο. Στρατηγικές ικανές να βοηθήσουν τα κράτη μέλη, όχι μόνο να βελτιώσουν τις τουριστικές τους υπηρεσίες, αλλά και να ανταπεξέλθουν στη διαδικασία της ανταγωνιστικότητας.³¹ Ωστόσο μια ενιαία στατιστική αξιολόγηση με βάση τα δεδομένα ολόκληρης της Μεσογειακής λεκάνης δεν είναι εφικτό να γίνει εξαιτίας της διαφορετικής απόδοσης, γενικότερα των εννοιών του τουρισμού από τις ΤΜΧ.³² Σύμφωνα με στοιχεία της EUROSTAT η αύξηση των τουριστικών αφίξεων ανά έτος, κατά το διάστημα 2000 με 2006 έφτασε το ποσοστό 8,4 % στις χώρες εταίρους προς την ΕΕ (Αλγερία Αίγυπτο, Ισραήλ, Ιορδανία, Λίβανος, Μαρόκο, Παλαιστινιακή Αρχή, Συρία, Τυνησία και Τουρκία). Την ίδια περίοδο οι ετήσιες αφίξεις στις χώρες της ΕΕ παρουσίασαν αύξηση 1,0%, ενώ στις χώρες μέλη του ΕFTA, της Ευρωπαϊκής Ζώνης Ελεύθερου Εμπορίου (Λιχτενστάιν, Ελβετία, Νορβηγία και Ισλανδία) μόλις 0,6%. Έτσι το τουριστικό ισοζύγιο πληρωμών των χωρών Εταίρων προς την ΕΕ παρουσίασε αυξητική τάση κατά τη περίοδο 2002 μέχρι το 2005.³³

²⁸<https://www.unwto.org>

²⁹Ο.π. σύνδεσμο <https://cor.europa.eu/en/engage/studies/Documents/sustainable-tourism-mediterranean/sustainable-tourism-mediterranean.pdf>

³⁰ Ιωαννης Α. Σειμάνης, Κωσταντίνος Σείτης, *Η Μεσόγειος Στις Αρχές Του 21^{ου} Αιώνα*, Εκδόσεις ΖΗΤΗ, Θεσσαλονίκη 2011 σελ. 50

³¹ Ο.π. σελ 47.

³² Ο.π. σελ 48

³³ Ο.π. σελ. 50

4.Η Τουριστική Ανάπτυξη σε χώρες της Μεσογείου

4.1. Τα ποιοτικά χαρακτηριστικά Μεσογειακών χωρών.

Κάθε χώρα της Μεσογειακής λεκάνης αποτελεί ένα ξεχωριστό κομμάτι πολιτισμού, εικόνων, παροχών, φυσικής ομορφιάς, κοσμικότητας, ή περιπέτειας, Όλα αυτά συγκεντρώνονται γύρω από μια κλειστή θάλασσα του πλανήτη με τόσα διαφορετικά στοιχεία αλλά και τόσο γεωγραφικά κοντινά. Εάν κοιτάξουμε χρονικά λίγο πίσω θα δούμε ότι η τουριστική ηγεμονία της Μεσογείου ουσιαστικά εδραιώθηκε μέσα από αυτά τα διαφορετικά της χαρακτηριστικά και θα μπορούσε κανείς να πει ότι η μια χώρα λειτουργούσε ως αρωγός της άλλης. Οι βόρειες ακτές, οι πάντα παραδοσιακά τουριστικά φιλόξενες όπως η Γαλλία η Ιταλία και η Ισπανία, οι χώρες που αναπτύχθηκαν πολύ έντονα τουριστικά τα τελευταία χρόνια όπως η Ελλάδα και ακόμα πιο πρόσφατα η Κροατία αλλά και οι χώρες στα ανατολικά και νότια που και αυτές ανέδειξαν και ανέπτυξαν τον ιδιαίτερο τουριστικό χαρακτήρα τους, όπως η Αίγυπτος, το Μαρόκο, η Τυνησία και ιδιαίτερα η Τουρκία, είναι χώρες που συμμετέχουν στην ανάδειξη ολόκληρης της Μεσογείου.³⁴

Είναι σημαντικό εδώ να τονίσουμε, ότι ενώ οι κορυφαίοι τουριστικοί προορισμοί της Μεσογείου όπως η Γαλλία, η Ισπανία και η Ιταλία, τα τελευταία είκοσι χρόνια παρουσίασαν στις αφίξεις τους αύξηση της τάξεως του 20% με 40%, την ίδια χρονική περίοδο η Κροατία παρουσίασε αύξηση κατά 270%, το Μαρόκο κατά 170%, ενώ η Τουρκία ανέβασε τις αφίξεις της κατά 500%. Εξάλλου την ίδια ανοδική πορεία θα συνέχιζε και η Αίγυπτος εάν δεν τη επηρέαζαν τα γεγονότα της «Αραβικής Άνοιξης» το 2010.³⁵ Βέβαια εδώ πρέπει να παρατηρήσουμε ότι οι αυξήσεις αυτές σημειώθηκαν σε χώρες οι οποίες δεν ήταν ιδιαίτερα ανεπτυγμένες τουριστικά αλλά και δεν διεκδικούσαν έντονα μερίδιο από το διεθνές τουριστικό προϊόν, ενώ και η προβολή τους ήταν ουσιαστικά μηδενική στο τομέα αυτό. Άρα δεν αποτελεί έκπληξη η αύξηση των τουριστικών αφίξεων στις περιοχές αυτές, δεδομένου ότι ο τουρισμός είναι η «βιομηχανία» που τα τελευταία χρόνια ανεβαίνει με γρήγορους ρυθμούς. Σύμφωνα με στοιχεία του Παγκόσμιου Οργανισμού Τουρισμού για το 2017, ανάμεσα στους 10 δημοφιλέστερους προορισμούς παγκοσμίως, οι δέκα βρίσκονται στη Μεσόγειο και είναι η Γαλλία με 86,1 εκατομμύρια αφίξεις, η Ισπανία, η Ιταλία και η Τουρκία. Ενώ χαρακτηριστικό είναι ότι ο ταχύτερα αναπτυσσόμενος τουριστικός προορισμός είναι η Αίγυπτος με ποσοστό 55,1%³⁶

Προκειμένου όμως να καταλάβουμε τις διαφορές του τουριστικού προϊόντος, προσφοράς - ζήτησης σε κάθε χώρα της Μεσογείου ξεχωριστά θα πρέπει να εξετάσουμε τι είναι αυτό που προσφέρει στον επισκέπτη της η καθεμία από αυτές. Έτσι παρακάτω θα εξετάσουμε τα ποιοτικά χαρακτηριστικά που δημιουργούν τις τάσεις της τουριστικής ανάπτυξης, συνοπτικά, κάποιων αντιπροσωπευτικών χωρών της Μεσογείου από τις τρεις ηπείρους και ποιες είναι οι βασικές συνιστώσες που τις οδηγούν στο να χαρακτηρίζονται αυτές ως « δημοφιλείς τουριστικοί προορισμοί». Θα αναλύσουμε τη τουριστική ανάπτυξη της Αιγύπτου του Μαρόκο και της Τυνησίας, ως μουσουλμανικές χώρες της Αφρικής και

³⁴<https://www.touringclub.it/notizie-di-viaggio/come-cambia-il-turismo-nellarea-del-mediterraneo?fbclid=IwAR11iID85GE35iPtKmUNuYXliddv9EqWG44D-d-f0jbC-fDlo8QZNm8jgQ>, 01/06/2016

³⁵ Ο.π. σύνδεσμος

³⁶<https://www.cnn.gr/taksidi/kosmos/story/146148/oi-deka-dimofilesteroi-toyristikoi-proorismoiston-kosmo>

σημαντικά σταυροδρόμια πολιτισμών, τη Γαλλία, ως Ευρωπαϊκή χώρα και ως πρώτο τουριστικό προορισμό στο κόσμο, αλλά και την Ελλάδα και την Ισπανία, τη Κύπρο, τη Κροατία με σημαντικά διαφορετικά χαρακτηριστικά η καθεμία και τέλος το Ισραήλ και τη Τουρκία ως χώρες της Ασίας και Ανατολικής Μεσογείου.

4.1.1 Αίγυπτος

Ο πληθυσμός της Αιγύπτου σήμερα είναι 98 εκατομμύρια κάτοικοι σε έκταση 1.001.450 τετραγωνικών χιλιομέτρων. Ο τουρισμός της χώρας εξελίσσεται εδώ και χρόνια σε έναν από τους βασικότερους οικονομικούς κλάδους, ενώ το τουριστικό προϊόν είναι ξεκάθαρο και εντοπίζεται γύρω από τους αρχαιολογικούς της χώρους. Επομένως η Αίγυπτος αποτελεί κυρίως έναν αρχαιολογικό τουριστικό προορισμό ο οποίος όμως έχει γνωρίσει τον τουρισμό αρκετούς αιώνες πριν, ακόμα και πριν τους ελληνοιστικούς χρόνους. Η διένεξη ωστόσο της διώρυγας του Σουέζ ήταν ένας από τους βασικούς παράγοντες ανάπτυξης του, με τους Βρετανούς, οι οποίοι ανέκαθεν αποτελούσαν από τους καλύτερους ταξιδευτές, να καταφθάνουν στη χώρα της Αφρικής που είχε να τους προσφέρει έντονα αρχαιολογικά ενδιαφέροντα. Έτσι με ταχύτατους ρυθμούς ξεκίνησαν και οι αρχαιολογικές ανασκαφές και σύντομα διαδόθηκε σε όλη την Ευρώπη η « αιγυπτολατρεία». Εξάλλου η γεωγραφική κατανομή των αρχαιολογικών χώρων της Αιγύπτου οι οποίοι εκτείνονται από το βόρειο τμήμα της χώρας μέχρι το νοτιότερο και κατά μήκος του Νείλου αποτελούν ένα ακόμα τουριστικό πλεονέκτημα και διευκολύνουν στην διασπορά των τουριστών σε ολόκληρη τη χώρα με όλες τις θετικές συνέπειες που το γεγονός αυτό μπορεί να φέρει.³⁷

Η χώρα αξιοποιεί κι εκμεταλλεύεται όσο το δυνατό καλύτερα τους αρχαιολογικούς της χώρους με εύκολη πρόσβαση σε αυτούς με εκδρομές αλλά και κρουαζιέρες κατά μήκος του Νείλου. Επιπλέον γύρω από τις περιοχές αυτές δημιουργούνται όλο και περισσότερα ξενοδοχειακά συγκροτήματα αλλά και εμπορικά κέντρα, ενώ χαρακτηριστική είναι η μεγάλη ανάπτυξη παραθαλάσσιων τουριστικών μονάδων στη περιοχή της Ερυθράς Θάλασσας. Ο σκοπός πάντα είναι η αύξηση των έμμεσων και άμεσων τουριστικών εσόδων.³⁸

Το γεγονός επιπλέον, ότι η γεωγραφική θέση της Αιγύπτου ως σταυροδρόμι μεταξύ Αφρικής, Ευρώπης και Αραβικού κόσμου αλλά και το γεγονός ότι είναι μια αραβόφωνη χώρα στο σημείο αυτό, έχει βοηθήσει ιδιαίτερα στην ανάπτυξη του επιχειρηματικού τουρισμού της χώρας. Μεγάλες επενδύσεις έχουν γίνει τα τελευταία χρόνια είτε στις τηλεπικοινωνίες είτε σε άλλες επιχειρηματικές δραστηριότητες. Σε όλα τα παραπάνω πρέπει να συμπληρώσουμε ακόμα και δύο ακόμα παράγοντες που βοηθούν στη τουριστική εξέλιξη της Αιγύπτου. Ο πρώτος παράγοντας είναι η δωδεκάμηνη προσφορά της τουριστικής δραστηριότητας και ο δεύτερος οι διαρκείς υποτιμήσεις του αιγυπτιακού νομίσματος, οι βοηθούν στην ανταγωνιστικότητα του τουριστικού προϊόντος.³⁹

Ωστόσο πρέπει να τονίσουμε εδώ και τους τρεις ανασταλτικούς παράγοντες στην τουριστική ανάπτυξη της Αιγύπτου. Ο πρώτος και σημαντικότερος παράγοντας είναι τα συνεχόμενα προβλήματα που δημιουργούνται με την τρομοκρατία, ειδικότερα από το 1990 και μετά. Παρόλο που η κυβέρνηση της Αιγύπτου λαμβάνει συνεχώς πολυέξοδα μέτρα για τη καταπολέμηση του φαινομένου αυτού, ‘όλα δείχνουν ότι τα γεγονότα και η

³⁷N. Βαγιονής, Β. Καφούρος, σελ. 100

³⁸ Ο.π.

³⁹Ο.π σελ. 101

πραγματικότητα δεν δίνουν αισιόδοξα μηνύματα για το μέλλον, ιδιαίτερα δε μετά την Αραβική Άνοιξη του 2010 αλλά και την Αιγυπτιακή επανάσταση του 2011, όπως θα αναλύσουμε σε επόμενο κεφάλαιο. Ο δεύτερος ανασταλτικός παράγοντας είναι η άναρχη τουριστική ανάπτυξη στις παραθαλάσσιες περιοχές της Ερυθράς Θάλασσας και η μελλοντική καταστροφή του οικοσυστήματος που δημιουργεί αντίθετα αποτελέσματα στην αυξανόμενη τουριστική ανάπτυξη της χώρας. Τέλος, τρίτος ανασταλτικός παράγοντας κυρίως για τα τουριστικά έσοδα της χώρας, σε σχέση με ευρωπαϊκούς δημοφιλείς προορισμούς είναι ότι ο αιγυπτιακός τουρισμός βασίζεται ουσιαστικά σε ξένους τουρίστες και όχι σε εγχώριους οι οποίοι αποτελούν μόνο το 11% του συνόλου τους.⁴⁰

4.1.2 Μαρόκο

Το Μαρόκο είναι αραβική μουσουλμανική χώρα η οποία έχει έκταση 445.550 χμ² και πληθυσμό 35.587.000 κατοίκους. Το 1956 ανεξαρτητοποιήθηκε από τη Γαλλία και το 1958 ανέκτησε τις περιοχές που κατείχε η Ισπανία. Το 1985 αποχώρησε από την Οργανισμό Αφρικανικής Ενότητας για να επανέλθει το 2017 στη σημερινή Αφρικανική Ένωση.⁴¹

Το Μαρόκο είναι από τους σημαντικότερους τουριστικούς προορισμούς της Μεσογείου, προσφέροντας στον επισκέπτη έναν ιδιαίτερο και ποικίλα ενδιαφέροντα εδώ και πολλές δεκαετίες. Τα αστικά του κέντρα, σε αντίθεση με αυτά γειτονικών του περιοχών αποτελούν σημαντικό πόλο έλξης των τουριστών. Από τη δεκαετία του 1930 πόλεις όπως το Μαρακές, η Ταγγέρη, η Καζαμπλάνκα και άλλες είναι από τις δημοφιλέστερες ταξιδιωτικές επιλογές τόσο των Ευρωπαίων όσο και των Αμερικανών. Βέβαια αρκετά νωρίς χτίστηκαν πολυτελή ξενοδοχεία, τουριστικές εγκαταστάσεις αλλά και υποδομές υποδοχής των τουριστών, γεγονός που βοήθησε στην περαιτέρω τουριστική ανάπτυξη της χώρας. Επιπλέον και οι εργαζόμενοι του κλάδου αυτού απέκτησαν έναν υψηλό επαγγελματισμό που βοήθησε σημαντικά στον ανταγωνισμό με άλλες χώρες της περιοχής. Η ανάπτυξη και η προώθηση δε των τοπικών χειροτεχνικών ειδικά προϊόντων, κάνει το Μαρόκο ίσως τη μόνη αραβική χώρα στην οποία ο επισκέπτης μπορεί να αγοράσει πολλά ιδιαίτερα αντικείμενα.⁴²

Στα πλαίσια της προσπάθειας ανταγωνιστικότητας του τουριστικού προϊόντος το Μαρόκο αξιοποίησε περιοχές στις οποίες δημιούργησε γήπεδα γκολφ, συνεδριακά κέντρα αλλά και σημεία όπου αναπτύχθηκε ακόμα και ο αγροτουρισμός, ενώ προώθησε και την ανάπτυξη του αθλητικού τουρισμού. Όλες αυτές οι προσπάθειες, μαζί με ένα υποτιμημένο νόμισμα κάνουν τη χώρα ιδιαίτερα ελκυστική και αναγκαία τη προσπάθεια επιμήκυνσης της τουριστικής περιόδου.⁴³ Το 2017 ο αρχηγός της κυβέρνησης του Μαρόκο ανακοίνωσε την ενίσχυση του τομέα του τουρισμού εφαρμόζοντας κάποια συγκεκριμένα μέτρα. Η προώθηση των παραθαλάσσιων τουριστικών θέρετρων της χώρας, η βελτίωση της ποιότητας, αύξηση των αεροπορικών διαδρομών από και προς ευρωπαϊκές χώρες, αλλά και η ενίσχυση των επενδύσεων γύρω στο τουριστικό κλάδο ήταν κάποια από αυτά που θα μπορούσαν να βοηθήσουν την τουριστική άνοδο της χώρας.⁴⁴

Ωστόσο υπάρχουν και σημαντικοί ανασταλτικοί παράγοντες στη τουριστική ανάπτυξη του Μαρόκο όπως είναι η τρομοκρατία, οι παλιές πλέον ξενοδοχειακές μονάδες αλλά και η φτώχεια. Παρόλο που η χώρα δεν έχει τα έντονα προβλήματα της τρομοκρατίας

⁴⁰Ο.π.

⁴¹ Ο.π. σελ. 106

⁴² Βαγιονή, Καφούρου, ο.π. σελ. 107

⁴³ Ο.π. σελ. 108

⁴⁴<https://www.tourisme.gov.ma/en/actualites/tourism-sector-governments-agenda-0>, 14/6/2017

όσο άλλες αραβικές χώρες, τρομοκρατικά χτυπήματα όπως για παράδειγμα αυτό του 2003 στη Καζαμπλάνκα δεν αφήνουν ανεπηρέαστο το κλάδο του τουρισμού. Άλλες τρομοκρατικές επιθέσεις όπως αυτή του 2018 με θύματα δύο νεαρές βρετανίδες τουρίστριες και δράστες άτομα τα οποία είχαν ορκιστεί στο ισλαμικό κράτος, έκαναν τη κυβέρνηση να κάνει υπεράνθρωπες προσπάθειες για να πείσει ότι το Μαρόκο είναι ακόμα μια από τις ασφαλέστερες αραβικές χώρες αυτή τη περίοδο.⁴⁵

4.1.3 Τυνησία

Η Τυνησία η μικρότερη χώρα της Βόρειας Αφρικής που ανήκει στη Μεσόγειο εκτείνεται στα 162.610 χμ² και έχει πληθυσμό 11.780.000 κατοίκους, αποτελεί ένα δημοφιλή μεσογειακό προορισμό ενώ ο τουρισμός προσφέρει σε μεγάλο βαθμό στην οικονομία της χώρας. Η τουριστική της ανάπτυξη άρχισε το 1960 και από τότε είχε μια σταθερά ανοδική πορεία. Οι κρατικές προσπάθειες για τη διατήρηση αλλά και αναβάθμιση του εστιάζονται αρχικά στις συχνές διασυνδέσεις με ευρωπαϊκές χώρες και με απευθείας πτήσεις με πολλές από αυτές. Επιπλέον η ανάδειξη και προώθηση του διαφοροποιημένου τουριστικού προϊόντος είναι ένας από τους βασικότερους μοχλούς έλξης των επισκεπτών στη Τυνησία και βασίζεται σε τρεις άξονες. Αυτοί είναι, η προώθηση της πολιτιστικής κληρονομιάς της χώρας με την ανάπτυξη του πολιτιστικού τουρισμού, αναβάθμιση των μουσείων και άλλων ιστορικών χώρων, η εκμετάλλευση της αγοράς γύρω από τη «θαλασσοθεραπεία» και τέλος η ανάδειξη του τουρισμού περιπέτειας προσφέροντας εκδρομές στην έρημο.⁴⁶ Δυο ακόμα πυλώνες της τουριστικής ανάπτυξης της Τυνησίας είναι η προσέλκυση ξένων επενδύσεων στο τομέα του τουρισμού, με αναβαθμισμένες ξενοδοχειακές μονάδες, αλλά και οι ενέργειες για την επιμήκυνση της τουριστικής περιόδου. Επιπλέον προσπάθειες γίνονται για τη διατήρηση χαμηλού κόστους των τιμών σε προϊόντα που σχετίζονται με το τουρισμό χωρίς όμως αυτό να επιτυγχάνεται ιδιαίτερα.⁴⁷

Ανασταλτικοί παράγοντες για τη Τυνησία εκτός από τον έντονο ανταγωνισμό της με το Μαρόκο αλλά και την Αίγυπτο, μπορεί να θεωρηθούν και τα ζητήματα ασφάλειας. Είναι γεγονός ότι τα τελευταία χρόνια ειδικότερα μετά το ξέσπασμα της «αραβικής άνοιξης» το 2011 και μετά υπήρξε μια ιδιαίτερη τουριστική καμπή σε όλο τη Βόρεια Αφρική. Η ανησυχία και η ανασφάλεια τόσο στην ευρύτερη περιοχή όπου αναπτυχθήκαν τα γεγονότα αλλά και στη χώρα στην οποία ξεκίνησαν όλα, δημιούργησε μια σημαντική μείωση στις αφίξεις.

4.1.4.Ελλάδα

Η Ελλάδα εκτείνεται σε 132.074 χλμ² με την ακτογραμμή της να είναι η 11^η μεγαλύτερη στο κόσμο με 13. 13.676 χλμ. ενώ τα νησιά της είναι περίπου 2.500 με 200 κατοικήσιμα και ο πληθυσμός της φθάνει τα 10.671.204 σύμφωνα με τη τελευταία απογραφή. Το κλίμα, η γεωγραφική της θέση και κατανομή των νησιών, οι διαφοροποιήσεις της υπαίθρου και των νησιών, είτε βραχώδη είτε με πλούσια βλάστηση και η μοναδικότητα των ακτών της, κάνουν την Ελλάδα να ανήκει στους ιδιαίτερα δημοφιλείς τουριστικούς προορισμούς και να αναπτύσσεται όλο και πιο πολύ στο τουριστικό τομέα. Είναι γεγονός δε

⁴⁵<https://www.cnn.gr/news/kosmos/story/159434/maroko-monaxikoi-lykoi-oi-tzixantistes-poy-dolofonisan-tis-toyristries-epesan-pano-toys-tyxiaia> , 24/12/2018

⁴⁶ Βαγιονής, Καφούρος ο.π. σελ. 102

⁴⁷ Ο.π. σελ. 104

ότι το 16% περίπου του ΑΕΠ της Ελλάδας προέρχεται από τη τουριστική της βιομηχανία ενώ σύμφωνα με στοιχεία του Παγκόσμιου Συμβουλίου του Τουρισμού το 20% των θέσεων εργασίας στη χώρα αφορά επίσης τον τουριστικό κλάδο.⁴⁸

Ο ΣΕΤΕ⁴⁹ αναφέρει σε έκθεσή του ότι η συνολική συμμετοχή του τουρισμού στο ΑΕΠ της χώρας το 2018 ήταν 30,8 %, ενώ είναι χαρακτηριστικό όπως αναφέρεται σε έρευνα του ότι *«αποτελεί τα τελευταία χρόνια για την ελληνική οικονομία ανάχωμα στην ύφεση και την ατμομηχανή για τη μείωση της ανεργίας»*.⁵⁰ Σύμφωνα με ανακοίνωση του Υπουργείου τουρισμού της Ελλάδας, το 2018 ήταν η καλύτερη χρονιά του Ελληνικού Τουρισμού με αφίξεις που ξεπέρασαν τα 33 εκατομμύρια (μαζί με τη κρουαζιέρα) και έσοδα από τις αμιγώς τουριστικές δραστηριότητες που ξεπέρασαν τα 16 δις ευρώ.⁵¹ Πιο συγκεκριμένα η τουριστική κίνηση το 2018 παρουσίασε αύξηση της τάξεως του 10,6 % με 29,5 εκατομμύρια επισκέπτες στη χώρα, ενώ παρόμοια αύξηση της τάξεως του 9,7% παρουσίασαν τα έσοδα από τον τουρισμό, σε σχέση με τη προηγούμενη χρονιά. Εξάλλου τα έσοδα στο κράτος, που σημειώθηκαν και από άλλες δραστηριότητες που συνδέονται με τον τουρισμό είχαν και αυτά σημαντική άνοδο. Για παράδειγμα οι εισπράξεις στα μουσεία και στους αρχαιολογικούς χώρους παρουσίασαν την ίδια χρονιά αύξηση της τάξεως του 12,8 %.⁵² Αυτά τα στοιχεία μας δείχνουν ότι το τουριστικό προϊόν στην Ελλάδα είναι αυτό που εξελίσσεται ταχύτατους ρυθμούς ανεβάζοντας κάθε χρόνο όχι μόνο τις αφίξεις και τα έσοδα αλλά ουσιαστικά και τη ζήτηση. Στην Ελλάδα ωστόσο είναι έντονο το ζήτημα της εποχικότητας, αφού ακόμα και τα στοιχεία του ΣΕΤΕ μας δείχνουν μεγάλη διαφορά αφίξεων τους θερινούς μήνες, ενώ τα πέντε πρώτα σε αφίξεις αεροδρόμια της Ελλάδας είναι της Αθήνας, της Θεσσαλονίκης, του Ηρακλείου και της Ρόδου. Εδώ πρέπει επίσης να συμπληρώσουμε, ότι, όπως αναφέρει ο ΣΕΤΕ , ο κλάδος του τουρισμού είναι αυτός που παρουσιάζει στην Ελλάδα μεγάλο επενδυτικό ενδιαφέρον ενώ εξαιτίας *«της μεγάλης διασποράς των τουριστικών προορισμών ανά την χώρα, ο τουρισμός παίζει καταλυτικό ρόλο στην διαμόρφωση του εθνικού εισοδήματος σε πολλές Περιφέρειες της χώρας»*.⁵³

Ανασταλτικοί παράγοντες στα ζήτητα του τουρισμού για την Ελλάδα εκτός από αυτό της εποχικότητας, είναι σίγουρα και αυτά που έχουν σχέση με την ασφάλεια όπως για παράδειγμα το προσφυγικό -μεταναστατευτικό. Ζήτημα που συχνά δρα αρνητικά στη ζήτηση συγκεκριμένων περιοχών οι οποίοι στο παρελθόν αποτελούσαν ιδιαίτερα δημοφιλείς ελληνικούς τουριστικούς προορισμούς . Η ανασφάλεια που δημιουργείται με τις διαρκείς μεταναστευτικές ροές και μάλιστα τους καλοκαιρινούς μήνες μειώνει το τουριστικό ενδιαφέρον των επισκεπτών. Επίσης ανασταλτικός παράγοντας για την Ελλάδα (όχι τόσο έντονος τα τελευταία χρόνια) ήταν και η εσωτερική τρομοκρατία, συνδυαστικά με μια πολιτική αστάθεια και την οικονομική κρίση των τελευταίων ετών δημιούργησε ένα κλίμα αρνητικότητας στους εν δυνάμει επισκέπτες, ιδιαίτερα αυτούς των μεγάλων πόλεων.

⁴⁸<https://www.theguardian.com/world/2015/jul/03/mediterranean-crises-tunisia-greece-france-italy-migration-tourists-summer-holiday>

⁴⁹Σύνδεσμος Ελληνικών Τουριστικών Επιχειρήσεων

⁵⁰https://sete.gr/el/stratigiki-gia-ton-tourismo/vasika-megethi-tou-ellinikoy-tourismoy/?fbclid=IwAR3Tx1mBhwLwkpaLElYtBKfNRziJswR86EDAdilyOsXoD1M_wz6K9q_cy_a0

⁵¹ Στοιχεία που επιβεβαιώνονται από επίσημες πηγές όπως η ΕΛΣΤΑΤ, ΥΠΑ, FRAPORT, ΔΑΑ, ΕΑΣΠ, ΤτΕ

⁵²<https://www.kathimerini.gr/1007674/article/oikonomia/ellhnikh-oikonomia/to-2018-h-kalyterh-xronia-sthn-istoria-toy-ellhnikoy-toyris moy> . 31/01/2019

⁵³ Ο.π σύνδεσμος <https://sete.gr>

4.1.5. Γαλλία

Η Γαλλία με πληθυσμό 67 εκατομμυρίων και έκταση 562.000 χλμ² αποτελεί μία από τις ευρωπαϊκές χώρες με μεγάλο γεωγραφικό μέγεθος που εκτείνεται από τη Μεσόγειο μέχρι τη Βόρεια Θάλασσα. Το τμήμα εξάλλου που βρέχεται από τη Μεσόγειο είναι πολύ μικρό, πράγμα που σημαίνει ότι δε αποτελεί συγκρίσιμο στοιχείο με τις υπόλοιπες μεσογειακές χώρες.⁵⁴ Αυτό βέβαια δε σημαίνει ότι παράκτιες γαλλικές περιοχές δεν είναι τουριστικά ανεπτυγμένες, το αντίθετο μάλιστα θα παρατηρούσε κανείς. Ωστόσο τα μετρήσιμα στοιχεία που αναφέρονται παρακάτω αφορούν ολόκληρη τη χώρα και δεν μπορούν να απομονωθούν αποκλειστικά για το νότιο τμήμα της.

Για περισσότερο από έναν αιώνα ο τουρισμός στη Γαλλία αποτελεί μία από τις πιο σημαντικές και επιτυχημένες «βιομηχανίες» της χώρας. Σύμφωνα με τα στοιχεία του Παγκόσμιου Οργανισμού Τουρισμού το 2017 οι αφίξεις στη Γαλλία παρουσίασαν αύξηση της τάξεως του 6,7% με τον αριθμό των αφίξεων να φθάνει στα 86,9 εκατομμύρια ενώ κατατάσσεται ο πρώτος τουριστικός προορισμός παγκόσμια, αφήνοντας πίσω ακόμα και τις ΗΠΑ και τη Κίνα.⁵⁵ Είναι γεγονός ότι η οργάνωση και η ανάπτυξη του τουρισμού της, αλλά και η προώθηση του, αποτελούν πρότυπο τουριστικής πολιτικής. Η Γαλλία είναι από τις λίγες χώρες στο κόσμο που μπορεί να καλύψει κάθε είδους επισκέπτη, πράγμα που σημαίνει ότι προσφέρεται για πολλά είδη τουρισμού και μάλιστα σε ιδιαίτερα υψηλό επίπεδο. Επιπλέον είναι ίσως η μοναδική χώρα στην οποία ο τουρισμός έχει σχέση και με τα άλλα είδη «βιομηχανιών» όπως για παράδειγμα, της μόδας ή των τροφίμων αλλά και όλων των μορφών της τέχνης. Βασικός παράγοντας βέβαια, είναι η προώθηση και αξιοποίηση της πρωτεύουσας.⁵⁶ Ωστόσο εάν εστιάσουμε στο κομμάτι της Γαλλίας που βρίσκεται στη Μεσόγειο θα διακρίνουμε μια διαχρονική τουριστική σταθερότητα με υψηλών προδιαγραφών τουριστικά καταλύματα και πόλεις που προσφέρουν εξεζητημένες υπηρεσίες, όπως αυτές της Κυανής Ακτής. Επιπρόσθετα η Γαλλία δεν έχει σημαντικούς ανασταλτικούς παράγοντες ως προς τη τουριστική ανάπτυξη, εάν εξαιρέσουμε τις πρόσφατες τρομοκρατικές επιθέσεις στο Παρίσι το 2015 και τη Νίκαια το 2016 που πάρα την μεγάλη τους διάσταση δεν επηρέασαν για μεγάλο χρονικό διάστημα τις αφίξεις. Δημιούργει όμως, όπως θα δούμε σε επόμενο κεφάλαιο σημαντικό ζήτημα στη μόλυνση του θαλάσσιου περιβάλλοντος εξαιτίας αφενός της γενικότερης βιομηχανικής ανάπτυξης πολλών περιοχών αφετέρου δε, της μεγάλης τουριστικής δραστηριότητας στα παράκτια θέρετρα της.⁵⁷

4.1.6. Ισπανία

Η Ισπανία έχει έκταση 504.782 χμ² με πληθυσμό 46,94 εκατομμύρια κατοίκους και αποτελεί ένα μεγάλο κομμάτι του παγκόσμιου τουρισμού, απασχολεί πάνω από 1,5 εκατομμύρια άτομα στο τουριστικό κλάδο, ενώ η τουριστική της εξέλιξη παρουσιάζει πολλά κοινά με αυτά της Ελλάδας.⁵⁸ Κατατάσσεται στη δεύτερη θέση των τουριστικών αφίξεων το

⁵⁴ Ν. Βαγιονή, Β. Καφούρου, ο.π. σελ. 112

⁵⁵ [https://www.cnn.gr/taksidi/kosmos/story/146148/oi-deka-dimofilesteroi-toyristikoi-proorismoi-
ston-kosmo](https://www.cnn.gr/taksidi/kosmos/story/146148/oi-deka-dimofilesteroi-toyristikoi-proorismoi-ston-kosmo), 10/9/2018

⁵⁶ Ν. Βαγιονή, Β. Καφούρου, ο.π. σελ. 114

⁵⁷ Βλ. Ο.π.

⁵⁸ Βαγιονή, Καφούρου, ο.π. Σελ. 109

2017 μετά τη Γαλλία με αυτές να φθάνουν τα 81.8 εκατομμύρια.⁵⁹ Ακόμα και μετά τις τρομοκρατικές επίθεσης στη Βαρκελώνη, τη ψηφοφορία για την ανεξαρτησία της Καταλονίας με τις επακόλουθες εντάσεις και τις διαμαρτυρίες ενάντια στο τουρισμό την ίδια χρονιά το ενδιαφέρον για την Ισπανική χερσόνησο δε μειώθηκε καθόλου και μάλιστα την ανέβασε στα ύψη. Πολλοί αναλυτές φοβούνται τη πτώση του βρετανικού τουρισμού μετά το BREXIT, εξαιτίας της μεγάλης ζήτησης από αυτή τη χώρα, αλλά αυτό το σενάριο μοιάζει σχεδόν απίθανο.⁶⁰

Για πολλές δεκαετίες το τουριστικό προϊόν που πουλούσε η Ισπανία ήταν το κλίμα και οι παραλίες της (αυτό που την ίδια περίοδο πουλούσε και η Ελλάδα), με τη διαφορά όμως ότι η Ισπανία το έκανε πολύ καλύτερα. Η προώθηση των αστικών της κέντρων και η ανάπτυξη του τουρισμού για όλο το χρόνο έγινε τα τελευταία χρόνια. Η τουριστική της πολιτική βασίζεται σε τρεις πυλώνες, στη αναβάθμιση των υποδομών της χώρας, στη πολυδιάστατη τουριστική διαμόρφωση των αστικών της κέντρων και τέλος στη κρατική συμβολή, με στόχο τόσο την επιμήκυνση της τουριστικής περιόδου όσο και την αύξηση των αφίξεων. Ωστόσο οι υποδομές στην Ισπανία είναι αυτές που διαθέτει κάθε προηγμένη χώρα της Ευρώπης, ενώ οι ξενοδοχειακές και άλλες τουριστικές μονάδες είναι υψηλού επιπέδου και δυνατά ανταγωνιστικές.⁶¹

Ανασταλτικοί παράγοντες που δρουν στην τουριστική ανάπτυξη της Ισπανίας είναι αρχικά ότι οι χαμηλές τιμές που προσφέρουν τα τουριστικά πακέτα δεν αφήνουν μεγάλο περιθώριο κέρδους, συνεπώς δεν είναι μεγάλα τα έσοδα στο κράτος. Επιπλέον, μπορεί οι αφίξεις να αυξάνονται διαρκώς, αλλά ταυτόχρονα μειώνεται ο χρόνος παραμονής των επισκεπτών, πράγμα που φαίνεται και από τις μειώσεις εσόδων.⁶²

4.1.7. Κροατία

Η Κροατία, η χώρα της νοτιοανατολικής Ευρώπης με έκταση 56.542 χμ² και πληθυσμό 4 εκατομμύρια κατοίκους αποτελεί μια πιο ιδιάζουσα περίπτωση τουριστικά, αφού είναι από τις χώρες που δεν έχουν αναπτυχθεί σημαντικά σε αυτό το τομέα, εξαιτίας κυρίως του σοσιαλιστικού της παρελθόντος. Μολονότι η τουριστική της ανάπτυξη ουσιαστικά σταμάτησε το δεύτερο μισό του εικοστού αιώνα, η Κροατία της Αύστροουγγρικής αυτοκρατορίας γνώριζε σπουδαία τουριστική ανάπτυξη, μάλιστα καταγράφοντας το πρώτο ξενοδοχείο που λειτούργησε το 1840 και ένα εξαιρετικό σιδηροδρομικό δίκτυο.⁶³ Ωστόσο ο εμφύλιος πόλεμος τη δεκαετία του 90 διέλυσε τα σημαντικότερα τουριστικά θέρετρα της χώρας πάνω στις δαλματικές ακτές. Η ένταξή της όμως το 2011 στην Ευρωπαϊκή Ένωση έδωσε το πράσινο φως για μια νέα αρχή σε κάθε είδους ανάπτυξη της κατεστραμμένης χώρας. Επιπλέον η Κυβέρνηση προχώρησε τόσο στην ενίσχυση όσο και την αναζήτηση κεφαλαίων προσελκύοντας ξένους επενδυτές. Πλέον η Κροατία μετά από σκληρή προσπάθεια έχει φθάσει τη 18^η θέση στη κλίμακα των τουριστικών προορισμών διαθέτοντας ακόμα μεγαλύτερες προσδοκίες. Εδώ πρέπει να αναφέρουμε ότι μέρος αυτής της

⁵⁹<https://www.cnn.gr/taksidi/kosmos/story/146148/oi-deka-dimofilesteroi-toyristikoi-proorismoi-ston-kosmo>

⁶⁰<https://reports.mintel.com/display/859863/#>

⁶¹ Βαγιονή Καφούρου, ο.π. σελ. 110

⁶² Ο.π. σελ. 112

⁶³ Ο.π. σελ. 122

ανάκαμψης ήταν και μια ανεξέλεγκτη άναρχη δόμηση ξενοδοχειακών μονάδων η οποία δημιούργησε πρόσθετα προβλήματα στη κυβέρνηση το 2013.⁶⁴

Ως σημαντικό πόλο έλξης της Κροατίας θα μπορούσαμε να αναφέρουμε αρχικά τη πολιτιστική της κληρονομιά που διασώθηκε από το πόλεμο, με τη παλιά πόλη του Ντουμπρόβνικ να έχει χαρακτηριστεί μνημείο προστατευόμενο από την UNESCO. Δεύτερο σημείο που μπορεί να προβάλλει η χώρα είναι η πλούσια ακτογραμμή της και τη ποικιλομορφία του ηπειρωτικού της τμήματος με πλούσιες εναλλαγές των βουνών με λίμνες και ποτάμια οπού μπορεί να αναπτυχθεί κάθε μορφή τουρισμού ακόμα και εναλλακτικού. Εξάλλου αυτό που διαφοροποιεί τη Κροατία από άλλες χώρες της Μεσογείου είναι ότι εξαιτίας των συνθήκων που επικράτησαν μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο υιοθετώντας ένα συγκεκριμένο μοντέλο ανάπτυξης, δεν καταγράφεται μεγάλη περιβαλλοντική μόλυνση τόσο από τους οικισμούς όσο και από τις ξενοδοχειακές μονάδες.⁶⁵

Σαν ανασταλτικούς παράγοντες για την τουριστική ανάπτυξη της Κροατίας θα μπορούσαμε να αναφέρουμε τη πολιτική αστάθεια που επικράτησε στη χώρα μετά τη διάλυση της Γιουγκοσλαβίας αλλά και τις γενικότερες συνέπειες που υπέστη η χώρα από τον εμφύλιο. Η καταστροφή όπως προαναφέραμε, σε υποδομές, στις τουριστικές μονάδες αλλά και στα μνημεία ήταν τεράστιες. Το κράτος προσπαθεί ωστόσο να βοηθήσει με κάθε τρόπο την ανάκαμψη της τουριστικής βιομηχανίας αλλά αυτό είναι αρκετά χρονοβόρο. Εδώ αξίζει να αναφέρουμε ότι ενώ τουρισμός στη Κροατία υπήρχε και με τα προηγούμενα καθεστάτα, αυτό που προσέφερε ήταν όμως κάτι εντελώς διαφορετικό από αυτό που σήμερα ελπίζει η χώρα να προωθήσει.⁶⁶

4.1.8. Κύπρος

Η Κύπρος έχει πληθυσμό 1,17 εκατομμύρια κατοίκους και έκταση 9,250 τετραγωνικά χιλιόμετρα ενώ είναι το τρίτο σε έκταση νησί της Μεσογείου. Η οικονομία του νησιού βασίζεται σε μεγάλο βαθμό στον τουρισμό, τα δε τελευταία χρόνια η τουριστική ανάπτυξη δείχνει σημαντική πρόοδο ενώ τα έσοδα από τον τουρισμό είναι ιδιαίτερα υψηλά. Είναι χαρακτηριστικό ότι ενώ ο παγκόσμιος τουρισμός το 2016 παρουσίασε αύξηση 4%, η Ευρώπη 2,5 %, η Κύπρος μόνη της κατέγραψε άνοδο της τάξεως του 20%. Εξάλλου τα στοιχεία δείχνουν ότι αυτή η αύξηση δεν οφείλεται στην ανάλογη πτώση της Τουρκίας και της Αιγύπτου, λόγω των προβλημάτων τους, αφού ακόμα και το 2018 ο τουριστικός δείκτης στη Κύπρο παρουσίασε εξίσου δυναμική ανοδική πορεία.⁶⁷

Εδώ πρέπει να αναφέρουμε τη προσπάθεια που κατέβαλε ο ΚΟΤ (Κυπριακός Οργανισμός Τουρισμού), ο οποίος ιδρύθηκε το 1971, στην ανάπτυξη του τουρισμού στη Κύπρο. Ακόμα και μετά τη τουρκική εισβολή ο ΚΟΤ δε σταμάτησε τη δραστηριότητα του μέχρι και τη λήξη της λειτουργίας του το 2019. Παρόλο το πλήγμα που υπέστη ο κυπριακός τουρισμός το 1974 από την τουρκική εισβολή και μετά, με την ουσιαστική βοήθεια του ΚΟΤ, αλλά και της έντονης ευρωπαϊκής ζήτησης κατάφερε να ανακάμψει και να φτάσει μια αύξηση τη περίοδο 1980 – 1990 της τάξεως του 350% και 72% τη περίοδο 1990-2000. Ο

⁶⁴<https://gr.euronews.com/2013/06/28/croatia-building-for-the-future>, 28/06/2013

⁶⁵ Βαγιονής Καφούρος, ο.π. σελ. 124

⁶⁶ Ο.π βλ σελ. 125

⁶⁷<https://www.news247.gr/oikonomia/rekor-toyris moy-kanei-i-kypros.6637389.html>, 30/7/2018

ΚΟΤ βοήθησε στο να στηριχθεί η κυπριακή οικονομία σε δύσκολες περιόδους κρίσης όπως τη παγκόσμια οικονομική κρίση του 2008 αλλά και τη κυπριακή του 2013.⁶⁸

Το τουριστικό προϊόν που προσφέρει η Κύπρος είναι κατά βάση εποχικό με διαρκώς αναπτυσσόμενες υποδομές, οργανωμένες παραλίες και ιδανικό κλίμα, ενώ σημαντικό ρόλο στην μεγάλη επιτυχία της τουριστικής εξέλιξης της παίζουν τόσο η γεωγραφική της θέση, όσο η χρήση της αγγλικής γλώσσας, και πρόσφατα η έντονη επιχειρηματική της εξέλιξη. Αφού όμως η μονοδιάστατη ανάπτυξη του τουρισμού άρχισε να φθάνει στα ανώτατα όρια της τα τελευταία χρόνια, αρχίζει να στρέφεται και στο πολιτιστικό τουρισμό αξιοποιώντας τα αρχαιολογικά της μνημεία. Επιπλέον η Κυπριακή κυβέρνηση έκανε προσπάθειες ανάπτυξης και του αγροτουρισμού, ενώ ταυτόχρονα άρχισαν να προωθούνται και άλλες μορφές τουρισμού, όπως ο αθλητικός τουρισμός ή ακόμα και ο επιχειρηματικός τουρισμός ο οποίος φαίνεται να ευνοείται λόγω της στρατηγικής θέσης του νησιού, και άλλες.⁶⁹

Το βασικό πρόβλημα του τουρισμού στη Κύπρο είναι αυτό της εποχικότητας. Παρόλες της προσπάθειας που γίνονται και προαναφέραμε, το «νησί της Αφροδίτης» αποτελεί ένα σπουδαίο καλοκαιρινό προορισμό, συγκεντρώνοντας το μεγάλο όγκο τουριστών στα παραθαλάσσια θέρετρα. Αυτόματα έτσι μπαίνει στη διαδικασία ανταγωνισμού με τις γύρω περιοχές κρατώντας όμως ένα ιδιαίτερα υψηλό κόστος προσφοράς.⁷⁰

4.1.9.Ισραήλ

Το κράτος της Μέσης Ανατολής που ιδρύθηκε το 1948 για να γίνει το «σπίτι» όλων των Εβραίων έχει έκταση 20.770 χμ² και σημερινό πληθυσμό 9.152.000 κατοίκους, εκ των οποίων το 76% είναι εβραίοι και το 21% Άραβες. Το Ισραήλ με την ίδια δυσκολία την οποία κατάφερε να ιδρυθεί και να αναγνωρισθεί ως ανεξάρτητο έθνος, με την ίδια δυσκολία προσπαθεί να κρατηθεί μέχρι και σήμερα αφού ο αραβοϊσραηλινός πόλεμος μπορεί να έληξε το 1940 με ανακωχή, η αραβοϊσραηλινή αντιπαλότητα διατηρείται μέχρι και σήμερα. Η χώρα κάνει σημαντικές προσπάθειες προκειμένου να αναδείξει μια σοβαρή ανάπτυξη, ενώ τα τελευταία χρόνια αυτή δείχνει να έρχεται μέσω των κοιτασμάτων υδρογονανθράκων. Οι διακρατικές συμφωνίες τη φέρνουν ωστόσο ακόμα πιο κοντά με γειτονικές της χώρες ως προς τη διαχείριση των ενεργειακών πόρων στην ευρύτερη περιοχή της ανατολικής Μεσογείου. Το Υπουργείο Ενέργειας του Ισραήλ δηλώνει ότι η εκμετάλλευση των θαλάσσιων κοιτασμάτων θα αποδώσουν μεγάλα οφέλη στη χώρα.⁷¹

Όσον αφορά το ζήτημα του τουρισμού το Υπουργείο Τουρισμού ανέφερε ότι το 2018 αυτός παρουσίασε τη μεγάλη μια εκπληκτική αύξηση της τάξεως του 13% από το 2017, όταν η παγκόσμια αύξηση την ίδια χρονιά ήταν 4%,. Εξάλλου το 61% των τουριστών ήταν χριστιανοί και το 21% Εβραίοι, με το 40% να έχει ξανά επισκεφθεί το Ισραήλ. Μεγάλη αύξηση παρουσίασαν οι αφίξεις από τις ΗΠΑ τη Ρωσία τη Γαλλία και τη Βρετανία.⁷² Η τουριστική προβολή του Ισραήλ στρέφεται γύρω από έναν ιδιαίτερο συνδυασμό αναζητήσεων, αφού ο επισκέπτης έχει πλήθος επιλογών. Οι μορφές τουρισμού που προσφέρει η χώρα είναι πολλές εστιάζοντας βέβαια στο θρησκευτικό τουρισμό με εκδρομές

⁶⁸<https://inbusinessnews.reporter.com.cy/business/travel-tourism/article/190435/i-istoria-toy-kypriakoy-toyris moy-kai-o-kot?fbclid=IwAR2FvatMfGcFsqnhA3CNlh3Q18YMPwv2gcXxL2uD4nn-Et3pDhRt-RB7aWMM>, 14/07/2018

⁶⁹ Ν. Βαγιονή, Β. Καφούρου, ο.π. σελ. 131

⁷⁰ Ο.π.σελ. 132

⁷¹<https://energy press.gr/news/israil-i-stratigiki-anaptyxis-meso-ton-ydrogonanthrakon>

⁷²<https://money-tourism.gr/israil-spaiei-rekor-4-ekatommyria-toyristes-to-2018/>, 27/12/18

στους Αγίους Τόπους, τον εξερευνητικό αλλά και στο τουρισμό ευεξίας με ειδικές παροχές στη Νεκρά θάλασσα.⁷³

Ωστόσο ανασταλτικοί παράγοντες για την τουριστική ανάπτυξη της χώρας θεωρούνται η διατήρηση της αραβοϊσραηλινής αντιπαλότητας και των συχνών διενέξεων και συμπλοκών με γειτονικές χώρες. Μπορεί αυτά, τα τελευταία χρόνια να βρίσκονται σε ύφεση, δε παύουν όμως ακόμα να δημιουργούν το αίσθημα ανασφάλειας σε δυνητικούς επισκέπτες.

4.1.10. Τουρκία

Η Τουρκία εκτείνεται στα 780.000 τετραγωνικά χιλιόμετρα και έχει πληθυσμό 83 εκατομμύρια κατοίκους. Η γεωπολιτική της θέση είναι ιδιαίτερα ευνοϊκή για αρκετές δραστηριότητες, αφού ενώ ανήκει στην Ασία οι παράκτιες δυτικές ακτές της βρίσκονται στο Αιγαίο, γεγονός που τις κάνει πολύ ελκυστικές σε κάθε επισκέπτη. Κι ενώ η κουλτούρα της μουσουλμανικής χώρας θα μπορούσε να λειτουργεί, κυρίως τα τελευταία χρόνια, ως ανασταλτικός παράγοντας κάποιου τουριστικού κοινού, αυτό μάλλον λειτουργεί συνδυαστικά προσελκύοντας όλο και μεγαλύτερο αριθμό τουριστών, και η χώρα πλέον καταλαμβάνει μία θέση στις δέκα τουριστικά δημοφιλέστερες χώρες στο κόσμο σύμφωνα με τα στοιχεία του Παγκόσμιου Οργανισμού Τουρισμού.⁷⁴

Η τουριστική της ανάπτυξη τα τελευταία χρόνια παρουσιάζει τεράστια άνοδο με τα στοιχεία να δείχνουν ότι η πολυτάραχη χώρα προσπαθεί να γίνει από τους κορυφαίους τουριστικούς προορισμούς. Το ενδιαφέρον είναι ότι η Τουρκία ξεκίνησε πολύ αργά σε σχέση με τους ανταγωνιστές της να επενδύει στο τουρισμό, ο οποίος έγινε τελικά από τις σημαντικότερες συναλλαγματοφόρες πηγές της.⁷⁵ Το 2018 οι αφίξεις σύμφωνα με τα στοιχεία του Τουρκικού Πρακτορείου Τουρισμού ξεπέρασαν τα 42 εκατομμύρια σημειώνοντας αύξηση της τάξεως του 14,3% από το προηγούμενο έτος, ενώ τα έσοδα από τον τουρισμό στη χώρα αυξήθηκαν κατά 12,3% ενώ ο μεγαλύτερος όγκος τουριστών προερχόταν από τη γειτονική της Ρωσία την περίοδο αυτή.⁷⁶ Επιπλέον ένας από τους σπουδαιότερους παράγοντες της τουριστικής ανάπτυξης της χώρας είναι η χαρακτηριστική συνεργασία της κυβέρνησης με τον ιδιωτικό τομέα για τη προώθηση του τουριστικού προϊόντος στις ξένες αγορές. Επίσης η προσέλκυση ξένων κεφαλαίων είχε σαν αποτέλεσμα τη δημιουργία υψηλών προδιαγραφών καταλυμάτων και την εκμετάλλευση είτε ξένων είτε εγχώριων επιχειρηματιών.⁷⁷

Ανασταλτικοί παράγοντες για τη τουριστική ανάπτυξη της Τουρκίας, είναι αρχικά η σχετική χαμηλή τουριστική δαπάνη, θέτοντας το εξής δίλημμα : μικρός αριθμός επισκεπτών με μεγάλο ποσοστό κέρδους ή μεγάλο αριθμό τουριστών με μικρότερο σχετικά κέρδος.⁷⁸ Άλλοι ανασταλτικοί παράγοντες είναι η τρομοκρατία, οι μεταναστευτικές – προσφυγικές μετακινήσεις μέσα από τη χώρα, η πολιτική αστάθεια, οι έντονες συρράξεις στα ανατολικά αλλά και οι συχνές πολιτικές προκλήσεις. Αυτά τα γεγονότα μαζί με την αδυναμία της χώρας να αποκτήσει μια διεθνή «φιλική» πολιτική διάθεση δε της επιτρέπουν να φτάσει στο ζενίθ της τουριστικής της ανάπτυξης, παρόλο που διαθέτει τα φυσικά προσόντα.

⁷³https://www.gov.il/en/departments/general/conferences_incentives

⁷⁴Ο.π. βλ. Σύνδεσμο <https://www.cnn.gr/taksidi/kosmos/story>

⁷⁵ Ν. Βαγιονή, Β. Καφούρου, Ο.π. σελ. 126

⁷⁶<https://money-tourism.gr/quot-gkazonei-quot-o-toyrismos-stin-toyrkia-42-9-ekat-afixeis-11mino-2019/>, 3/1/2020

⁷⁷ Ν. Βαγιονή, Β. Καβούνη, ο.π. σελ. 127

⁷⁸Ο.π. σελ. 129

5.Η Ευρωπαϊκή Ένωση αρωγός στο Τουρισμό της Μεσόγειου

Η Ευρωπαϊκή Ένωση ενισχύει τη βιώσιμη ανάπτυξη της Μεσογείου, με ένα διακρατικό πρόγραμμα ευρωπαϊκής συνεργασίας. Το πρόγραμμα *InterregMed*, στο οποίο συμμετέχουν οι δεκατρείς μεσογειακές χώρες σκοπό έχει τη διασφάλιση της βιώσιμης ανάπτυξης, εκτός των άλλων και να προωθήσει καινοτόμες ιδέες, αλλά και τη προστασία πολιτιστικών και φυσικών πόρων μέσα από τη πολιτική συνοχή της ΕΕ. Η χρηματοδότηση του *InterregMed* η οποία ανέρχεται στα 264 εκατομμύρια ευρώ πραγματοποιείται από το Ευρωπαϊκό Ταμείο Περιφερειακής Ανάπτυξης, (ERDF), με 224 εκατομμύρια, από το Μέσο Προ ενταξιακής Βοήθειας (IPO) με 9 εκατομμύρια και από εθνική συγχρηματοδότηση.⁷⁹ Μέσω του του προγράμματος *InterregMed* έτρεξαν δύο στρατηγικά έργα τα οποία αφορούν το τουρισμό στις ευρωπαϊκές χώρες της Μεσογείου, το *BestMed* και το *SmartMed*, στα πλαίσια του κοινού προγράμματος *PANORAMED*.

Το έργο *BESTMED*, «*BEST MED - Beyond European Sustainable Tourism MED Path*», με θέμα «*Πέρα από το Ευρωπαϊκό Μονοπάτι Αειφόρου Τουρισμού MED*», στόχο έχει να ενισχύσει τη διακυβέρνηση των ευρωπαϊκών κρατών της Μεσογείου ώστε να αντιμετωπίσει δύο σημαντικές προκλήσεις που αφορούν το τουρισμό των παράκτιων περιοχών της. Η εποχικότητα αλλά και η έλλειψη ουσιαστικής συνεργασίας μεταξύ των τουριστικών παραγόντων είναι οι προκλήσεις που καλείται να καλύψει το πρόγραμμα, ενεργοποιώντας τους πολίτες να συμμετέχουν στη χάραξη μια κοινής πολιτικής. Στο ζήτημα της εποχικότητας το πρόγραμμα προωθεί τη σύνδεση παράκτιων τουριστικών θέρετρων με σημεία της ηπειρωτικής χώρας χαράζοντας εσωτερικές διαδρομές. Τα αποτελέσματα του εγχειρήματος αυτού θα αναλυθούν και θα εξετασθούν ώστε να ενημερωθούν και θα υπογραφεί ένα μνημόνιο συνεργασίας.⁸⁰

Το δεύτερο πρόγραμμα είναι το *Smartmed* το οποίο αφορά την ενίσχυση του smart τουρισμού, αντιμετωπίζοντας σύγχρονες προκλήσεις για έναν έξυπνο και συγχρόνως βιώσιμο τουρισμό. Είναι γεγονός ότι η εποχικότητα του τουρισμού στη Μεσόγειο μαζί με την έλλειψη συνεργασίας από διάφορους τομείς δε βοηθάει στην αναβάθμιση και προώθηση τουριστικών περιοχών προβάλλοντας τις με καινοτόμες ιδέες. Είναι αναγκαία λοιπόν μια κοινή προσέγγιση ώστε να μπορέσει να λειτουργήσει ένας νέος τρόπος τουριστικής ανάπτυξης της περιοχής. Αυτό επιχειρεί να κάνει το πρόγραμμα *SmartMed* που παρουσιάζει τη περιοχή *MED* με τρόπο ελκυστικό, έξυπνο και χωρίς περιορισμούς αλλά διατηρώντας την υψηλή θέση της και με τη συνδρομή από δημόσιους και ιδιωτικούς φορείς. Η πραγματοποίηση αυτού του νέου επιχειρησιακού μοντέλου θα γίνει μέσω μιας πλατφόρμας μόνιμης συνεργασίας.⁸¹ Η ανάπτυξη ενός αειφόρου τουριστικού προϊόντος ήταν ο σκοπός για μια συνεργασία δεκατριών χωρών της Μεσογείου μαζί με τη Κροατία, στο πλαίσιο του προγράμματος *SmartMed* με αναμενόμενα αποτελέσματα για το 2020. Βασικός στόχος του συγκεκριμένου προγράμματος είναι να αναπτυχθούν πιλοτικά μοντέλα αλλά και πρωτοβουλίες, που θα βοηθήσουν στη περεταίρω τουριστική ανάπτυξη των χωρών που

⁷⁹<https://interreg-med.eu/about-us/what-is-interreg-med/>

⁸⁰<https://governance.interreg-med.eu/news-events/news/detail/actualites/smart-med-and-bestmed-approved/>

⁸¹ Βλ. ο.π. σύνδεσμο

συμμετέχουν. Στο πρώτο συνέδριο το οποίο πραγματοποιήθηκε στο Ζάγκρεμπ και διοργανώθηκε από το Υπουργείο Τουρισμού της Κροατίας, πήραν μέρος εκτός από τις έντεκα μεσογειακές χώρες και δύο μη μέλη της ΕΕ το Μαυροβούνιο και η Βοσνία-Ερζεγοβίνη. Το στρατηγικό έργο του προγράμματος που αφορά όλη τη Μεσόγειο, ουσιαστικά ενεργοποιεί τα υπουργεία, τους τουριστικούς φορείς και οργανισμούς, ενώ χρηματοδοτείται από την Ευρωπαϊκή Ένωση,⁸²

6. Διεθνής ασφάλεια και ασφάλεια στη Μεσόγειο

6.1. Η διεθνής ασφάλεια

Με το τέλος του ψυχρού πολέμου ξαναφούντωσε ένα από τα σημαντικότερα προβλήματα που απασχολούσε για χρόνια την διεθνή κοινότητα, αυτό της διεθνούς ασφάλειας των κρατών μέσα από τη νέα τάξη πραγμάτων που άρχισε πάλι να διαμορφώνεται. Η κατάρρευση ουσιαστικά των δυνατών συμμαχιών, ενός δυνατού διπολισμού που επικρατούσε για 45 χρόνια άφησαν ένα επικίνδυνο κενό το οποίο σίγουρα θα έκρυβε έντονες καταστάσεις ανασφάλειας, αβεβαιότητας και εντάσεων. Τα γεγονότα και οι αλλαγές που ακολούθησαν στην ανατολική Ευρώπη, η κατάρρευση του τείχους του Βερολίνου με την ένωση των δυο Γερμανιών, η ανεξαρτητοποίηση των Βαλτικών χωρών και η τελική διάλυση της τέως Σοβιετικής Ένωσης έδειξαν ότι το τέλος του διπολισμού αυτού θα έφερνε και το τέλος των διαφορών και των ιδεολογικών αντιπαραθέσεων. Επιπλέον την περίοδο αυτή η παγκοσμιοποίηση φάνηκε να είναι αρωγός όχι μόνο των τεχνολογικών και οικονομικών εξελίξεων, αλλά και των πολιτικών και κοινωνικών αλλαγών. Θα μπορούσε λοιπόν κανείς να υποθέσει, ότι τα θέματα της διεθνούς ασφάλειας πέρασαν σε ένα ανώτερο επίπεδο που θα εξασφάλιζε μια νέα προοπτική πιο αισιόδοξη για το μέλλον του πλανήτη σε όλα τα επίπεδα.⁸³

Οι ισχυρές οικονομικά όμως χώρες οι οποίες διαθέτουν μια παγκόσμια εμπορική δραστηριότητα, είναι αυτές που μπορούν ουσιαστικά να επηρεάσουν κυρίως προς όφελός τους την ίδια τη διεθνή ασφάλεια. Το ζητούμενο όμως είναι εάν το επιδιώκουν αυτό ή καθοδηγούμενες από τα οικονομικά και πολιτικά τους συμφέροντα καταφέρνουν ακριβώς το αντίθετο.⁸⁴ Θα μπορούσε κανείς να παρατηρήσει ότι «ο ανταγωνισμός των ισχυρών κρατών διατηρήθηκε αλώβητος, ενώ σε πολλές περιπτώσεις είναι εντονότερος από το παρελθόν».⁸⁵ Είναι προφανές ότι για αρκετά χρόνια μετά το τέλος του Ψυχρού Πολέμου, τόσο οι δυο υπερδυνάμεις όσο και οι υπόλοιπες μεγάλες δυνάμεις δηλαδή η Κίνα, η Ιαπωνία, και η ΕΕ, δεν είχαν πλέον τα κίνητρα να παρεμβαίνουν σε θέματα της ασφάλειας εκτός των περιφερειών τους. Ουσιαστικά η εξασφάλιση της αυτονομίας της ασφάλειας σε περιφερειακό επίπεδο δημιούργησε μια διαφορετική στάση των διεθνών σχέσεων στο τομέα της ασφάλειας από αυτό που είχε δημιουργηθεί μέσω της δουλικότητας κατά τη διάρκεια του Ψυχρού Πολέμου.⁸⁶

⁸²<https://www.capital.gr/diethni/3407477/-summaxia-10-xoron-tis-mesogeiou-gia-tin-anaptuxi-aeiforou-touristikou-proiontos>, 28/01/2020.

⁸³Μαίρη Μπόση *Οι Οψεις της Διεθνούς Ασφάλειας* εκδόσεις Ποιότητα, Αθήνα 2018, σελ. 12.

⁸⁴ Ο.π. σελ. 13

⁸⁵ Ο.π. σελ. 14

⁸⁶BaryBuzan and Ole Waever *Regions and Powers, The Structure Of International Security*, Cambridge University Press, σελ. 9

Εξάλλου φαίνεται ότι και η αποαποικιοποίηση και το τέλος του Ψυχρού Πολέμου άνοιξε το δρόμο για τη περιφερειακή στρατιωτικό - πολιτική λογική. Την ίδια στιγμή το άνοιγμα της παγκόσμιας αγοράς και η παγκοσμιοποίηση γέννησαν πρωτοβουλίες όπως αυτής της περιφερειακής ασφάλειας. Υπήρξαν περιοχές στις οποίες η ανησυχία της παγκοσμιοποίησης αλλά και η ίδια τελικά επηρέασε τη τοπική κουλτούρα του λαού. Έτσι θεωρήθηκε αναγκαία η αναζήτηση για μια περιφερειακή λογική της ασφάλειας.⁸⁷ Ωστόσο εάν εξετάσουμε πιο συγκεκριμένα την έννοια της ασφάλειας θα διακρίνουμε πολλές παραμέτρους. Οι παράμετροι αυτοί θα μπορούσαν να είναι η ανάπτυξη μιας αλληλεξάρτησης σε διεθνές επίπεδο, πληθυσμιακή αύξηση, η μεγάλη ανάπτυξη της ηλεκτρονικής επικοινωνίας, η καταστροφή του περιβάλλοντος, η μετανάστευση, η διάδοση ενός πανομοιότυπου τρόπου ζωής, η παγκοσμιοποίηση στα θέματα της οικονομίας, η εύκολη πρόσβαση στην οπλική τεχνολογία και άλλες. Από μια άλλη οπτική βέβαια η «ασφάλεια» δεν θα μπορούσε να είναι μια έννοια διαπραγματεύσιμη, αφού τα θέματα ασφάλειας είναι δεδομένα και μη διαπραγματεύσιμα.⁸⁸

Κατά τη διάρκεια του Ψυχρού Πολέμου, οι μελετητές είναι γεγονός ότι αντιμετώπιζαν την έννοια της διεθνούς ασφάλειας ως ένα γεωπολιτικό ζήτημα, ζήτημα στρατιωτικής ασφάλειας αλλά και εδαφικής ακεραιότητας.⁸⁹ Ωστόσο η παραδοσιακή αυτή έννοια της ασφάλειας θεωρείται υπό αμφισβήτηση ειδικότερα μετά τη κατάρρευση του διπολικού συστήματος αφού είναι αδύνατο τελικά να βρεθεί μια λύση με τις ένοπλες δυνάμεις της μιας πλευράς. Έτσι προκύπτει ότι η έννοια της ασφάλειας εξακολουθεί να αποτελεί ένα προϊόν διαπραγμάτευσης. Με τη πάροδο του χρόνου οι απειλές είναι έντονες αλλά διαφοροποιούνται, επομένως κι η αντιμετώπιση τους είναι διαφορετική από αυτή του παρελθόντος. Άρα «η έννοια της ασφάλειας δεν παραμένει στατική, αλλά σε μια διαρκή εξέλιξη»⁹⁰ Εξάλλου κάποια κράτη επαναπροσδιορίζουν τη πολιτική στο ζήτημα της ασφάλειας δίνοντας μεγαλύτερο βάρος σε θέματα που αφορούν τη μόλυνση του περιβάλλοντος τη διακίνηση των ναρκωτικών, τα ανθρώπινα δικαιώματα, το οργανωμένο έγκλημα και άλλα. Ενώ στην ίδια λογική θέτουν και την οποιαδήποτε στρατιωτική απειλή. Είναι δε στη κρίση του κάθε κρατικού μηχανισμού ποιες από αυτές τις απειλές και προκλήσεις της ασφάλειας θα βάλει σε προτεραιότητα και το τρόπο με τον οποίο θα τις διαχειριστεί, ώστε να παρέχει τη προστασία των πολιτών του.⁹¹

Ο Οργανισμός Οικονομικής Συνεργασίας και Ανάπτυξης ο ΟΟΣΑ (OECD) , ορίζει την έννοια της ασφάλειας ως μία κατάσταση κατά την οποία « άνθρωποι και κοινότητες ζούνε ειρηνικά, ελεύθεροι και ασφαλείς συμμετέχοντες ενεργά σε δημοκρατικές διαδικασίες, απολαμβάνοντας τα θεμελιώδη ατομικά του δικαιώματα και έχοντας πρόσβαση σε επαρκείς πόρους για τις βασικές τους ανάγκες σε ένα φιλικό περιβάλλον, για την υγεία και την ευημερία του»⁹² Αυτή η γενικότερη έννοια της ασφάλειας ενώνει ουσιαστικά την παραδοσιακή κρατοκεντρική έννοια της, με τη μεταμοντέρνα ανθρωποκεντρική.⁹³

⁸⁷ Ο.π σελ. 19

⁸⁸ Μπόση, Ο.π. σελ 33

⁸⁹<http://www.eliamep.gr/wp-content/uploads/2008/10/asfaleia-kai-stratigiki-synergasia-sti-mesogeio.pdf>

⁹⁰ Μπόση, Ο.π. σελ. 34

⁹¹ Ο.π. σελ. 36

⁹²<http://www.eliamep.gr/wp-content/uploads/2008/10/asfaleia-kai-stratigiki-synergasia-sti-mesogeio.pdf>, από Informal DAC Task Force on Conflict, Peace and Development Co-operation,

6.2. Προκλήσεις και απειλές της ασφάλειας στη περιοχή της Μεσογείου - Επιπτώσεις στο τουρισμό

Από το τέλος του Ψυχρού Πολέμου και μετά υπήρξε η ελπίδα ότι η Ευρώπη αλλά και οι γύρω περιοχές της, θα μπορούσαν να επιτύχουν μια μακροχρόνια περίοδο ουσιαστικής ειρήνης. Αυτό όπως αποδείχθηκε ήταν μια ψευδαίσθηση για τους πολύ αισιόδοξους σε αυτή τη μεριά του πλανήτη αφού οι γεωπολιτικές ισορροπίες άρχισαν να αλλάζουν, ενώ νέας μορφής εξεγέρσεις και εντάσεις ξεκίνησαν να απειλούν την ασφάλεια των κρατών της. Απειλές, όπως οι εμπόλεμες συρράξεις, η τρομοκρατία σε συνδυασμό συχνά με το θρησκευτικό φονταμενταλισμό, η παράνομη μετανάστευση και το προσφυγικό, η εκτεταμένη μόλυνση του θαλάσσιου περιβάλλοντος είναι από τις πιο σοβαρές, που θα μπορούσε να σημειώσει κανείς ότι σε κράτη της Μεσογείου βρίσκεται και η αφετηρία τους.

Αναλυτικά θα εξετάσουμε παρακάτω τις σύγχρονες απειλές που θέτουν σε κίνδυνο την ασφάλεια των κρατών της Μεσογείου και πως αυτές μπορούν να επηρεάσουν την τουριστική δραστηριότητα των συγκεκριμένων χωρών. Ακόμα θα εξετάσουμε και τη νέα παγκόσμια απρόοπτη απειλή, αυτή της πανδημίας του ιού covid -19, που πλήττει πολύ σοβαρά και τις χώρες της Μεσογείου ξεκινώντας μάλιστα στην Ευρώπη σε μία από αυτές. Εδώ πρέπει να τονίσουμε ότι τα θέματα της ασφάλειας στα οποία αναφερόμαστε δεν αφορούν αποκλειστικά και μόνο αυτά κάθε αυτά τα κράτη – τουριστικούς προορισμούς και τις πολυδιάστατες συνέπειες σε κοινωνικούς, πολιτικούς, οικονομικούς τομείς, αλλά και την ασφάλεια των ίδιων των ατόμων που μετακινούνται προς αυτά.

6.2.1 Τρομοκρατία – Εξάπλωση του Θρησκευτικού Φονταμενταλισμού

Με τη πολιτική επικράτηση της παγκοσμιοποίησης, μετά τη κατάρρευση της πρώην Σοβιετικής Ένωσης άρχισαν να εμφανίζονται ομάδες και οργανώσεις οι οποίες παρόλο που είχαν δείξει την ύπαρξη τους με διάφορες εξτρεμιστικές δράσεις στο παρελθόν, πλέον επιχείρησαν να «αναβαθμίσουν» το ρόλο τους σε μεγαλύτερη έκταση. Επίσης η έντονη καλλιέργεια και εδραίωση ενός θρησκευτικού φονταμενταλισμού δημιούργησε νέες πτυχές στην εξάπλωση της τρομοκρατίας παγκόσμια μέσω ενός καθοδηγούμενου φανατισμού. Βέβαια οι κοινωνικές εκδηλώσεις αντίδρασης και η ριζοσπαστικοποίηση ανθρώπων δεν αποτελούν κατά βάση, εξτρεμιστική βία – τρομοκρατία ακόμα και αν εμπεριέχουν εκδηλώσεις βίας.⁹⁴ Ωστόσο οι πράξεις που περιέχουν βία, περιέχουν συνήθως παρανομία, πράγμα που γνωρίζουν οι εμπλεκόμενοι. Έτσι οι εξτρεμιστές δρουν σε μέρη που μπορούν να έχουν ανοχή για τις πράξεις τους και σε σημεία που δε θα συναντήσουν αρχικά, σοβαρά εμπόδια.⁹⁵ Υιοθετώντας αυτή την εξήγηση μπορούμε να καταλάβουμε, το πρώτο

Security Issues and Development Co-operation: A conceptual framework enhancing policy coherence, OECD, DCD, 2002, σελ. 38

⁹³ Ο.π. σύνδεσμο <http://www.eliamep.gr>

⁹⁴ Μ. Μπόση ο.π. σελ. 232

⁹⁵ Ο.π. σελ. 236

εξτρεμιστικό χτύπημα στην Ευρώπη αυτό της Μαδρίτης το Μάρτιο του 2004, με 192 νεκρούς, από τους τσιχατζιστές της Αλ Κάιντα το οποίο έγινε με βόμβες που είχαν τοποθετηθεί σε σακίδια σε τρεις σταθμούς του μετρό δύο μέρες πριν τις εκλογές της Ισπανίας.⁹⁶ Τα τρομοκρατικά χτυπήματα της 11 Σεπτεμβρίου 2001 στη Νέα Υόρκη ήταν αυτά που ουσιαστικά μας παρουσίασαν την νέα διεθνή απειλή, αυτή της τρομοκρατίας από μία ήπειρο σε μια άλλη, από ένα πολιτισμό και μία θρησκεία σε έναν άλλο. Ήταν η τραγική πρώτη εμφάνιση της ισλαμιστικής οργάνωσης Αλ Κάιντα.

Τα σημαντικότερα ωστόσο τρομοκρατικά χτυπήματα σε χώρες της Μεσογείου αλλά και παγκοσμίως προέρχονται στη πλειοψηφία τους από θρησκευτικές εξτρεμιστικές οργανώσεις. Η Europol βέβαια θεωρεί ότι πολλοί από τους σημερινούς τρομοκράτες δεν είναι ξένοι προς τις χώρες που δρουν αλλά κατευθύνονται μέσω μιας διαδικτυακής προπαγάνδας. Έτσι διευρύνεται η ριζοσπαστικοποίηση των εγχώριων τρομοκρατικών ομάδων οι οποίες τελικά δρουν με άτομα των χωρών που γεννήθηκαν και μεγάλωσαν. Επιπλέον η Europol θεωρεί ότι πολλοί από τους τρομοκράτες αυτούς, δεν είναι απαραίτητα βαθιά θρησκευόμενα άτομα, απλά εμπνέονται με πάθος από την ιδεολογία του Ισλαμικού Κράτους και λειτουργούν μέσω οδηγίων με μεγάλο φανατισμό. Άτομα που ανήκουν σε αυτές τις οργανώσεις έχουν ήδη καταγραφεί ως μικροεγκληματίες στις χώρες τους και είναι αυτοί οι οποίοι θεωρούνται πιο επιρρεπείς και δεκτικοί σε τέτοιες ριζοσπαστικοποιήσεις και καθοδηγήσεις.⁹⁷

Ο τουρισμός όπως προαναφέραμε στα παραπάνω κεφάλαια αποτελεί από τα σημαντικότερα οικονομικά στηρίγματα μιας χώρας, έμμεσων ή άμεσων εσόδων. Πολλές ξένες επενδύσεις έχουν άμεση σχέση με το τουριστικό προϊόν ακόμα και σε μη δυνατές οικονομικά χώρες, πράγμα που τονώνει την οικονομία τους. Η τρομοκρατία η οποία φαίνεται τα τελευταία χρόνια να εξελίσσεται σε μεγάλο αγκάθι της παγκόσμιας ειρήνης είναι φυσικό να δημιουργεί σημαντικά προβλήματα στον τουρισμό. Δεδομένου δε ότι η αφετηρία των νέων τρομοκρατικών οργανώσεων βρίσκεται στη Μέση Ανατολή αλλά και στην ευρύτερη περιοχή της Μεσογείου, θεωρείται κατά βάση, ένας από τους κυριότερους ανασταλτικούς παράγοντες στην πολύ σημαντική πορεία του τουρισμού με την απειλή να καταταχθεί στους επικίνδυνους ταξιδιωτικούς προορισμούς.

Η Τυνησία μετά το τρομοκρατικό χτύπημα το καλοκαίρι του 2015 στο Sousse, όπου ένας τσιχατζιστής σκότωσε εν ψυχρώ 38 ανθρώπους, εκ των οποίων οι 30 ήταν Βρετανοί, όπως είναι φυσικό υπέστη μεγάλο πλήγμα στη τουριστική της κίνηση. Έτσι χιλιάδες προγραμματισμένα ταξίδια προχώρησαν σε ακύρωση ή σε αλλαγή ταξιδιωτικού προορισμού από τα ίδια τα πρακτορεία. Σύμφωνα με τον Torsten Schafer από τη Γερμανική Ταξιδιωτική Ένωση, κατά μέσο όρο 400.000 Γερμανοί ταξιδεύουν κάθε χρόνο στη Τυνησία, ενώ πριν την «αραβική άνοιξη» το 2011 ξεπερνούσε τους 450.000. Αυτός ο αριθμός μειώθηκε κατά 40% μετά το συγκεκριμένο τρομοκρατικό χτύπημα του 2015.⁹⁸

Η Τουρκία η οποία αποτελεί το οδόφραγμα μεταξύ Δύσης και Ανατολής, μεταξύ Ευρώπης και Μέσης Ανατολής, είναι από τους σημαντικότερους τουριστικούς προορισμούς

⁹⁶<https://www.tanea.gr/2019/03/15/world/poia-einai-ta-xeirotera-tromokratika-xytipimata-pou-aimatokylian-ton-kosmo/> 15/03/2019

⁹⁷<https://www.europarl.europa.eu/news/el/headlines/security/20180703STO07127/i-katapolemisis-tromokratias-apo-tin-ee>, 20/06/2019

⁹⁸<https://www.theguardian.com/world/2015/jul/03/mediterranean-crisis-tunisia-greece-france-italy-migration-tourists-summer-holiday>

στη Μεσόγειο. Τα τελευταία χρόνια με την άφιξη του ISIS στις γύρω περιοχές, τις συνεχόμενες συρράξεις με τα γειτονικά της κράτη, το έντονο προσφυγικό πρόβλημα αλλά και με τη γενικότερη πολιτική αστάθεια φαίνεται ότι ο μεγάλος όγκος των τουριστικών αφίξεων έχει αρχίσει να μειώνεται.⁹⁹ Παρόλα αυτά βέβαια η δυτική πλευρά της Τουρκίας ουδέποτε σταμάτησε να αναπτύσσεται τουριστικά αλλά ούτε να κλείνει τη πόρτα σε επενδύσεις από εταιρείες ευρωπαϊκών συμφερόντων, το αντίθετο μάλιστα θα μπορούσαμε να παρατηρήσουμε. Ωστόσο η πλευρά της Τουρκίας προς την Ευρώπη, είναι γεγονός ότι προσπαθεί να κρατηθεί μακριά από τις εκτεταμένες εντάσεις της ενδοχώρας αλλά και των εμπόλεμων περιοχών της, ώστε να καταφέρνει διαρκώς να ανεβάζει με τα τουριστικά έσοδα, το ιδιαίτερα χαμηλό οικονομικό επίπεδο της χώρας. Αυτό βέβαια που μπορεί τουριστικά να προσφέρει είναι ένα πολύ συγκεκριμένο προϊόν, συχνά υψηλού επιπέδου, σε χαμηλό ως επί το πλείστον κόστος. Η Τουρκία είναι ουσιαστικά η χώρα των μεγάλων αντιθέσεων οι οποίες είναι ορατές σε πολλούς τομείς.

Μια διαφορετική τρομοκρατική ενέργεια πραγματοποιήθηκε στη θάλασσα της Μεσόγειου στις 7 Οκτωβρίου του 1985 μέσα στο ιταλικό κρουαζιερόπλοιο Achille Lauro το οποίο ξεκίνησε από την Αλεξάνδρεια της Αιγύπτου με προορισμό το «Πορτ Σαιντ» όπου θα επιβιβάζονταν οι εκδρομείς που έκαναν προχώρηση σε περιήγηση οδικώς. Η πειρατεία ξεκίνησε λίγο έξω από την Αίγυπτο, όταν τέσσερις Παλαιστίνιοι, μέλη του Λαϊκού Μετώπου για την απελευθέρωση της Παλαιστίνης, απείλησαν να σκοτώσουν 100 Αμερικανούς επιβάτες και να ανατινάξουν το πλοίο, εάν δεν απελευθερώνονταν 50 Παλαιστίνιοι κρατούμενοι στο Ισραήλ. Αυτή η ενέργεια δημιούργησε ρήγμα στις «σχέσεις Ρώμης Αιγύπτου και Ουάσιγκτον ενώ λίγο έλειψε να υπάρξει και πρόβλημα στη συμμαχία του NATO αφού καμία από τις εμπλεκόμενες χώρες (Αμερική, Συρία, Αίγυπτος και Ιταλία) δεν ήθελαν να αναλάβουν τη λύση του προβλήματος. Η απειρία των τρομοκρατών αλλά και το μέγεθος του πλοίου δε βοήθησαν στα σχέδια των τρομοκρατών. Η συμφωνία για τη λήξη του συμβάντος ήταν, να παραλάβει ένα αεροπλάνο τους πειρατές και να τους οδηγήσει στη χώρα τους ασφαλείς.¹⁰⁰ Αυτό όμως δε τηρήθηκε από την Αμερική η οποία αφού αναχαιτίσει το συγκεκριμένο αεροπλάνο και το οδήγησε στην αμερικάνικη βάση της Σικελίας προχώρησε στη σύλληψη των τρομοκρατών με την λεγόμενη κρίση Sigonella. Αναφορές ωστόσο της εποχής εκείνης, έδειξαν τη τρομοκρατική αυτή επίθεση ως αντίποινα για τον ισραηλινό βομβαρδισμό των γραφείων του PLO στη Τύνιδα.¹⁰¹

Η πειρατεία στο κρουαζιερόπλοιο Achille Lauro ήταν η αφορμή για να προχωρήσει η IMO (International Maritime Organization) σε μια σύμβαση που αφορούσε τη «καταστολή παράνομων πράξεων κατά της ασφάλειας της θαλάσσιας ναυσιπλοΐας» και ένα πρωτόκολλο για «τη καταστολή παράνομων πράξεων κατά της ασφάλειας των σταθερών πλατφορμών που βρίσκονται» το **SUA convention**. Τη αναγκαία αυτή σύμβαση τη πρότειναν η Αυστρία, η Ιταλία και η Αίγυπτος το 1986, εγκρίθηκε στις 10 Οκτωβρίου 1988 και τέθηκε σε ισχύ τη 1 Μαρτίου του 1990, ενώ το παραπάνω πρωτόκολλο εγκρίθηκε στις 14 Οκτωβρίου 2005 και τέθηκε σε ισχύ στις 28 Ιουλίου 2010. Σκοπός της Σύμβασης αυτής ήταν η πρόληψη,

⁹⁹https://www.researchgate.net/publication/314034703_Politics_and_Tourism_in_the_Mediterranean

¹⁰⁰<https://www.tovima.gr/2010/10/07/world/b-san-simera-7-10-1985-b-br-peirateia-sto-kroyazieroploio-akile-lauro/>, 07/10/2010

¹⁰¹https://safety4sea.com/cm-achille-lauro-hijacking-a-tragic-example-of-maritime-terrorism/?fbclid=IwAR3f5q2cpsIHnJA9AXaMchSNQMzPIJeCyG0TQVL32H5dg9JVzleUU_T9JuU
10/12/2019

αποφυγή και αντιμετώπιση με τα κατάλληλα μέτρα κατά των ατόμων που προβαίνουν σε πράξεις επικίνδυνες μέσα στα πλοία.¹⁰²

6.2.2. Ένοπλες συρράξεις

Ο 20^{ος} αιώνας ξεκινάει με την Ανατολική Μεσόγειο να αποτελεί σημείο έντονων εμπόλεμων διαπλοκών ιδιαίτερα από τη παύση του Β' Παγκοσμίου Πολέμου και μετά. Είναι η περιοχή της Μεσογείου στην οποία η αντιπαλότητα μεταξύ Εβραίων και Αράβων δείχνει να μην έχει τέλος και με τις ΗΠΑ να παίζουν συχνά καθοριστικό ρόλο σε κάθε συμπλοκή. Ωστόσο η αραβοϊσραηλινή διαμάχη είναι από τις σημαντικότερες διενέξεις στην ιστορία της Ανατολικής Μεσογείου ενώ φαίνεται να παραμένει ένα άλυτο ζήτημα εδώ και χρόνια. Παρόλο που η διαμάχη για την εδαφική διεκδίκηση Παλαιστινίων και Εβραίων ξεκίνησε από το 1917, έγινε πιο έντονη με τη μετατροπή της σε έναν αραβοϊσραηλινό πόλεμο από το 1948.¹⁰³ Ο «πόλεμος των έξι ημερών» το 1967 με το Ισραήλ να επιτίθεται στους Αραβες έχοντας την υποστήριξη των ΗΠΑ, είχε σαν αποτέλεσμα να γίνουν αλλαγές στις κτίσεις περιοχών της Ανατολικής μεσογείου. Η συνέχεια ήρθε με το « Πόλεμο του Γιομ Κιούρ» το 1973 με το Ισραήλ να δείχνει πλέον την αδυναμία του έναντι των Αράβων παρόλη την βοήθεια των ΗΠΑ. Το 1979 υπεγράφη συμφωνία ειρήνης μεταξύ Εβραίων και ενός αραβικού κράτους ενώ το 1988 το διεθνές κλίμα και για τις δύο πλευρές έφτιαξε με τον ΟΑΠ να αναγνωρίζει το ισραηλινό κράτος . Επιπλέον το 1993, το Ισραήλ και οι Παλαιστίνιοι στη Συμφωνία του Όσλο υπέγραψαν τη Διακήρυξη Αρχών από κοινού η οποία αφορούσε την αυτοδιοίκηση της Λωρίδας της Γάζας και της Δυτικής Όχθης.¹⁰⁴

Από τις σημαντικότερες διεθνείς συρράξεις στη περιοχή της Μεσογείου είναι και αυτή του Κυπριακού όταν το νησί της Ανατολικής Μεσογείου διχοτομείται το 1974 με το 37% της να περνάει σε τουρκική κατοχή. Εκτός από τις δραματικές εξελίξεις που εξακολουθούν και υπάρχουν ακόμα και σήμερα ως ανοιχτή πληγή των Κυπρίων, δημιουργήθηκαν και σοβαρές ανακατατάξεις και αλλαγές σε διάφορους τομείς όπως ο τουρισμός . Η Κύπρος από το 1960 αποτελούσε έναν από τους σπουδαίους τουριστικούς προορισμούς που προσέλκυαν επισκέπτες κυρίως από τη Βρετανία, λόγω της ιστορικής σχέσης που είχε μαζί της τη περίοδο της αποικιοκρατίας της. Σε αυτό βοήθησε σημαντικά η δημιουργία του Διεθνούς Αερολιμένα της Λευκωσίας, οποίος αποτέλεσε βασικό συγκοινωνιακό κόμβο για την Ανατολική Μεσόγειο. Εξάλλου τα δεδομένα στο νησί αυτό άλλαξαν δραματικά το 1974 με τη τουρκική εισβολή. Κυπριακές πόλεις κατεξοχήν τουριστικές όπως η Αμμόχωστος και η Κερύνεια που από το 1970 αποτελούσαν σε παγκόσμιο επίπεδο κορυφαίους τουριστικούς προορισμούς, πέρασαν στα χέρια των Τούρκων. Τα Βαρώσια «η Γαλλική Ριβιέρα της Κύπρου» που προσέλκυε τα χρόνια εκείνα διασημότητες του Χόλυγουντ σήμερα είναι μια περιοχή φάντασμα. Το αποτέλεσμα αυτής της δραματικής εξέλιξης ήταν η Κύπρος να χάσει το 40% του τουρισμού που είχε πριν την εισβολή. Η Κύπρος βέβαια μπόρεσε να επανέλθει τουριστικά όπως αναφέραμε σε προηγούμενο κεφάλαιο και σε αυτό βοήθησαν οι περιοχές που πριν τη τουριστική εισβολή είχαν μείνει τουριστικά ανεκμετάλλευτες. Αυτό όμως που ουσιαστικά βοήθησε τη Κύπρο να

¹⁰²<http://www.imo.org/en/About/Conventions/ListOfConventions/Pages/SUA-Treaties.aspx>

¹⁰³ Γιάννης Σακκάς, Οι Άραβες στη Νεότερη και Σύγχρονη Εποχή Ιστορία και Κοινωνία, εκδ. Πατάκης, ΑΘΗΝΑ 2011, σελ. 92

¹⁰⁴ Σωτήρης Ντάλης, Κων/νος Μαγκλιβέρας, Ιωάννης Σακκάς, Η Μεσόγειος, η Ελλάδα και ο κόσμος, Χθες και Σήμερα, Εκδ. ΠΑΠΑΖΗΣΗ, ΑΘΗΝΑ 2014, σελ. 22

ορθοποδήσει ήταν το πάντρεμα των αξιοθέατων με τη φυσική ομορφιά και τις τουριστικές υποδομές.¹⁰⁵

Η «Αραβική Άνοιξη» ήταν ένα ακόμα μεγάλο γεγονός για τις νότιες περιοχές της Μεσογείου το οποίο πήρε μεγάλη έκταση. Το μεγάλο κύμα εξεγέρσεων στη Βόρεια Αφρική ξεκίνησε στις 18 Δεκεμβρίου 2010 από τη Τυνησία και γρήγορα εξαπλώθηκε σε όλα τα αραβοκρατούμενα κράτη με συνθήματα υπέρ των κοινωνικών και πολιτικών ελευθεριών και χτυπώντας τα πολιτικά συστήματα των χωρών αυτών. Τα νεοφιλελεύθερα οικονομικά συστήματα που υιοθέτησαν οι κυβερνήσεις των αραβικών χωρών από το 1990 και μετά, οι ιδιωτικοποιήσεις αλλά και η οικονομική βοήθεια της αγοράς, τις βοήθησαν να ανέβουν οικονομικά και να βελτιώσουν και άλλους τομείς όπως για παράδειγμα την ελεύθερη πρόσβαση στην εκπαίδευση. Επιπλέον οι αραβικές αυτές χώρες πριν τη χρηματοπιστωτική κρίση του 2008 γνώρισαν μια σπουδαία οικονομική ανάπτυξη ενώ προσέλκυαν ξένες επενδύσεις έσοδα μέσω της αύξησης του τουρισμού, αλλά και μέσω της αύξησης της τιμής του πετρελαίου. Παρόλη όμως αυτή την φαινομενική ευημερία των περιοχών αυτών, η δίκαιη οικονομική κατανομή στο λαό δεν είχε επιτυχία, αφού τον οικονομικό έλεγχο τον είχαν μόνο οι λίγοι κομματικοί και κάποιοι ευνοούμενοι των κυβερνώντων. Η ανεργία ακόμα και σε νέους μορφωμένους έφτασε στα ύψη, ενώ εξαιτίας της οικονομικής κρίσης στην Ευρώπη οι παραγγελίες σε βιομηχανικά προϊόντα όλο και έπεφταν. Τα διεφθαρμένα καθεστάτα τα οποία κατηγορούσε ο λαός δε μπορούσαν να διαχειριστούν τις νέες συνθήκες αλλά τις χειροτέρευαν. Έτσι ξεκίνησαν οι επαναστατικές κινήσεις με αφετηρία τη Τυνησία ενώ εξαπλώθηκαν σύντομα στην Αίγυπτο, τη Αλγερία και το Μαρόκο με τρομερές συνέπειες στη λειτουργία και στην οικονομία των κρατών αυτών.¹⁰⁶

6.2.3. Η μόλυνση του θαλάσσιου περιβάλλοντος

Θα μπορούσε κανείς να αναρωτηθεί πώς μπορεί να συνδέεται η έννοια του περιβάλλοντος με αυτή της ασφάλειας, ενώ αρχικά φαίνονται σαν δύο έννοιες εντελώς ξένες μεταξύ τους. Είναι γεγονός ότι κατά καιρούς διαμορφώθηκαν διαφωνίες για το κατά πόσο το περιβάλλον μπορούσε να αντιμετωπισθεί ως ένα ζήτημα πολιτικοστρατιωτικής λογικής. Αυτές οι διαφωνίες δημιουργήθηκαν από εκείνους που θεωρούσαν ότι η έννοια της ασφάλειας έχει σχέση με θέματα αμιγώς πολιτικά ή στρατιωτικά ενός κράτους, είτε εσωτερικής είτε εξωτερικής πολιτικής διαχείρισης. Η κλασική έννοια της ασφάλειας ενός κράτους ορίζει ότι αυτή έχει σχέση με ζητήματα που αφορούν ουσιαστικά τη διασφάλιση μια αμυντικής οικονομικής και πολιτικής σταθερότητας του.¹⁰⁷ Αν όμως έβλεπε κανείς τα πράγματα από μια πιο ουσιαστική ματιά θα μπορούσε να καταλάβει ότι η ασφάλεια ενός κράτους κρίνεται από το εάν οι πολίτες του ζουν σε ένα υγιές περιβάλλον, εάν θα έχουν αποθέματα τροφής, πόσιμων πόρων αλλά και ενεργειακών αποθεμάτων και κατά πόσο μια σημερινή κακή διαχείριση των περιβαλλοντικών ζητημάτων μπορεί να αποτελέσει μελλοντική απειλή για την ανθρωπότητα.

¹⁰⁵<https://inbusinessnews.reporter.com.cy/business/travel-tourism/article/190435/i-istoria-toy-kypriakoy-toyris moy-kai-o-kot?fbclid=IwAR2FVatMfGcFsqnhA3CNlh3Q18YMPwv2gcXxL2uD4nn-Et3pDhRt-RB7aWm>, 14/07/2018

¹⁰⁶ Ντάλης κ.α. Ο.π σελ. 180

¹⁰⁷ Μ. Μπόση, ο.π σελ. 140

Η Μεσόγειος Θάλασσα θεωρείται μια «ημίκλειστη θάλασσα» έκτασης 2.500.000 χλμ² και με μέσο βάθος 1500 μ. ενώ το μεγαλύτερο βάθος των 5000 μ βρίσκεται στο Ιόνιο Πέλαγος, «το ρήγμα της Καλυψούς». Τα νερά της τα οποία ανανεώνονται κάθε 80 με 90 χρόνια, καλύπτουν μόνο το 1% σχεδόν των θαλασσών του πλανήτη και η ακτογραμμή της εκτείνεται σε 46.000 χλμ. ενώ την περικλείουν 22 χώρες. Τα ανοίγματά της είναι το στενό του Γιβραλτάρ (14 χλμ.) προς τον Ατλαντικό Ωκεανό, τα Δαρδανέλια (61 χλμ.) προς τη θάλασσα του Μαρμαρά , και η Διώρυγα του Σουέζ (400 χλμ.) προς την Ερυθρά Θάλασσα.¹⁰⁸

Παρόλο όμως που η Μεσόγειος είναι ουσιαστικά μια μικρή θάλασσα η βιοποικιλότητά της είναι πολύ πλούσια και μάλιστα φτάνει σε ποσοστά το 9% της θαλάσσιας βιοποικιλότητας παγκοσμίως . Αυτό οφείλεται τόσο στα νερά της, όσο και στις μικρές λιμνοθάλασσες που δημιουργούνται στις ακτές και αποτελούν καταφύγιο ψαριών για την αναπαραγωγή τους. Χαρακτηριστικά τέτοια σημεία είναι και το Δέλτα του Νείλου αλλά και αυτό του Έβρου οι οποίες περιοχές συγκαταλέγονται στους σημαντικότερους βιοτόπους παγκοσμίως. Επιπλέον εκτός από τα εκατοντάδες θαλάσσια είδη που έχουν καταγραφεί στη Μεσόγειο έχουν εντοπισθεί και κάποια σπάνια αλλά και μοναδικά είδη.¹⁰⁹ Εξάλλου στις παράκτιες περιοχές της Μεσογείου ζουν περίπου 450 εκατομμύρια άνθρωποι οι οποίοι αυξάνονται με το πέρασμα του χρόνου, ενώ όπως προαναφέραμε η Μεσόγειος θεωρείται από τους κορυφαίους τουριστικούς προορισμούς παγκοσμίως συγκεντρώνοντας κάθε χρόνο πάνω από 200 εκατομμύρια επισκέπτες. Ακόμα πάνω από 200 ενεργειακές, βιοχημικές, πετροχημικές και άλλες βιομηχανικές εγκαταστάσεις λειτουργούν στην ακτογραμμή της, ενώ 80 σχεδόν ποταμοί καταλήγουν σε αυτή μαζί με τα απόβλητά τους και τους βιομηχανικούς ρύπους από την ενδοχώρα. Από τις βασικότερες αιτίες μόλυνσης του θαλάσσιου περιβάλλοντος της περιοχής είναι ουσιαστικά η ανεπαρκής επεξεργασία των αποβλήτων.¹¹⁰

Σύμφωνα με έρευνα είκοσι ετών από το Γαλλικό Ινστιτούτο Έρευνας για την Εκμετάλλευση της Θάλασσας (*Infremer*) η Μεσόγειος (όσο κι αν αυτό φαντάζει απίθανο) είναι η πιο μολυσμένη θάλασσα της Ευρώπης . Η έρευνα έδειξε ότι η πυκνότητα των αποβλήτων στις μεσογειακές χώρες υπερδιπλασιάστηκε τα τελευταία τριάντα χρόνια σε αντίθεση με τη Βόρεια Θάλασσα η οποία έχει πυκνότητα αποβλήτων έξι φορές μικρότερη. Η τάση αυτή, κατά βάση οφείλεται στην αύξηση παραγωγής πλαστικών, αλλά και στη πιο μεθοδική ανίχνευσης θαλάσσιων αποβλήτων εξαιτίας της οδηγίας της ΕΕ για τη **Θαλάσσια Στρατηγική**. Σύμφωνα με μελέτη του *Infremer* το 60% των αποβλήτων στη Μεσόγειο, το οποίο σχηματίζει ένα «χαλί» στο βυθό, αποτελείται από πλαστικό. Πάνω από 8 εκατομμύρια τόνοι πλαστικού καταλήγουν κάθε χρόνο στη θάλασσα εκ των οποίων οι 200.000 φθάνουν στη Μεσόγειο.¹¹¹ Επιπλέον η πυκνή σχετικά διέλευση πλοίων διαφόρων σκοπών τόσο τουριστικών όσο και φορτηγών, αλλά και οι έρευνες ενεργειακών πόρων, επιβαρύνουν σημαντικά το θαλάσσιο περιβάλλον που φαίνεται να απειλείται όλο και πιο έντονα.

Θα μπορούσαμε να παρατηρήσουμε ότι το ζήτημα της μόλυνσης του περιβάλλοντος σε σχέση με τον τουρισμό στη περιοχή της Μεσογείου είναι τελικά μια σχέση μάλλον αμφίδρομη. Το διαρκώς απειλούμενο περιβάλλον της Μεσογείου επιβαρύνεται όλο και πιο πολύ από τη συνεχόμενη τουριστική ανάπτυξη των περιοχών που συγκεντρώνουν μεγάλο

¹⁰⁸Ιωαννης Α. Σειμμένης, Κωσταντίνος Σείτης, βλ. Ο.π. σελ. 51

¹⁰⁹ Ο.π. σελ. 52.

¹¹⁰<https://www.medasset.org/el/marine-litter-pollution/>

¹¹¹<https://www.euractiv.gr/section/kathares-metafores/news/meleti-i-mesogaios-einai-i-pio-molysmeni-thalassa-stin-eyropi/> 01/08/2019

αριθμό επισκεπτών και αποτελούν δημοφιλείς ταξιδιωτικούς προορισμούς . Η συνεχόμενη πολλές φορές άναρχη δόμηση των τουριστικών ακτών , η εκμετάλλευση με εκατομμύρια αφίξεις καθ' όλη τη διάρκεια του έτους είναι λογικό να επιβαρύνουν αρκετά την ήδη ευάλωτη, εξαιτίας της διαμόρφωσης της περιοχής, επηρεάζοντας καταστροφικά τα ποικίλα οικοσυστήματα .¹¹²

6.2.4. Προσφυγικό – Μεταναστευτικό ζήτημα

Ένα από τα σημαντικότερα ζητήματα ασφάλειας που έχουν καταγραφεί τα τελευταία χρόνια είναι το μεταναστευτικό – προσφυγικό, με μια ανοδική πορεία που όλα δείχνουν ότι δεν έχει όριο. Από το 2011 μέχρι το 2015 έχουν σημειωθεί οι μεγαλύτερες μετακινήσεις πληθυσμού από τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο και μετά. Χαρακτηριστικά το 2013 καταγράφηκαν 63 εκατομμύρια μετακινήσεις ανθρώπων από τις χώρες τους, βίαια ή οικειοθελώς, εξαιτίας πολέμων, φτώχειας, τρομοκρατίας, θρησκευτικών καταπίεσεων κλπ...Οι συνεχόμενες μεταναστευτικές ροές, ανθρώπων που αναζητούν ένα καλύτερο οικονομικό μέλλον, ελευθερία αλλά και μια καλύτερη ποιότητας ζωής, έχουν πλέον δημιουργήσει σοβαρές πληθυσμιακές ανακατατάξεις σε πολλές χώρες .Η Ευρώπη δέχεται το μεγαλύτερο κύμα ,ενώ η διαχείριση του συγκεκριμένου προβλήματος έχει αποδειχθεί μια ιδιαίτερα δύσκολη περίπτωση.¹¹³

Ειδικότερα το καλοκαίρι του 2015 στην ανατολική μεσόγειο και πιο συγκεκριμένα στον ελλαδικό χώρο συνέβη η μεγαλύτερη προσφυγική έξοδος μετά το Β' παγκόσμιο πόλεμο. Οι εμπόλεμες καταστάσεις των γύρω περιοχών αποτέλεσαν ένα σοβαρό κίνητρο στις μετακινήσεις αυτών των πληθυσμών . Είναι δε σημαντικό ότι οι προσφυγικές ροές μέχρι και σήμερα αναμείχθηκαν και με μεταναστευτικές από διάφορα μέρη της Ασίας αλλά και της Αφρικής όπου τα θέματα διαβίωσης δημιουργούσαν όλο και πιο συχνά την ανάγκη φυγής. Λόγω της γεωγραφικής της θέσης, η Ελλάδα αποτέλεσε το μεγαλύτερο δέκτη των κυμάτων αυτών ενώ ανέλαβε ουσιαστικά να παίξει την εμπροσθοφυλακή για την Ευρώπη δημιουργώντας έτσι ένα τεράστιο ζήτημα στις περιοχές γύρω από τα ανατολικά σύνορα της τόσο τα χερσαία όσο και τα θαλάσσια.¹¹⁴Τη περίοδο αυτή η Ελλάδα περνάει εξάλλου και μια ακόμα μεγάλη κρίση αυτή της οικονομίας. Ίσως να είναι από τις χειρότερες στιγμές της ελληνικής οικονομίας κατά την οποία ο τουριστικός κλάδος δε μπορεί να βοηθήσει στην οικονομική ανάκαμψη της χώρας .

Η σοβαρή προσφυγική κρίση του 2015 ανάγκασε την ΕΕ να πάρει μέτρα για μια γενικότερη αντιμετώπιση του προβλήματος δεδομένου ότι οι πρόσφυγες και μετανάστες που ολοένα και αυξάνονταν τη περίοδο εκείνη, ως τελικό προορισμό τους είχαν κάποια χώρα της ΕΕ. Έτσι η Ευρωπαϊκή Επιτροπή στο πλαίσιο της Ευρωπαϊκής μεταναστευτικής πολιτικής έθεσε σε εφαρμογή το *ευρωπαϊκό πρόγραμμα δράσης για τη μετανάστευση* .¹¹⁵ Αν και τα μέτρα αυτά τελικά δεν έχουν αποδώσει στο βαθμό που κανείς θα περίμενε επί της ουσίας , γεγονός είναι ότι μπορούν να παρέχουν την αίσθηση της ασφάλειας στα κίνητρα της τουριστικής δράσης σε περιοχές που το πρόβλημα γίνεται όλο και πιο έντονο. Περιοχές που ήταν από τις πλέον τουριστικά ανεπτυγμένες στον ελλαδικό κυρίως χώρο, νησιά ιδιαίτερα

¹¹² Ιωαννης Α. Σειμένης, Κωσταντίνος Σείτης, βλ. Ο.π. σελ. 53

¹¹³ Παναγιώτης Ρουμελιώτης Μετά το Χάος Τι? Συγχρονες Απειλές και Μελλοντικές Προκλήσεις, εκδ. Λιβάνη, Αθήνα 2018, σελ. 131

¹¹⁴ https://government.gov.gr/wp-content/uploads/2017/04/gr_fact_sheet_refugee_feb2017.pdf

¹¹⁵ <https://op.europa.eu/webpub/com/factsheets/migration-crisis/el/>

δημοφιλή ως τουριστικοί προορισμοί, τα τελευταία χρόνια πλήττονται σε μεγάλο βαθμό, και σε αυτό το τομέα. Ειδικότερα το 2015 και το 2016 ήταν γενικά για τα νησιά του ανατολικού Αιγαίου από τις χειρότερες οικονομικά χρονιές, αφού η τουριστική δραστηριότητα εκεί, σημείωσε τεράστια μείωση εξαιτίας των μεταναστευτικών και προσφυγικών ροών. Η μείωση στα έσοδα των τουριστικών επιχειρήσεων αλλά και της απασχόλησης γενικότερα, τη περίοδο αυτή σημειώθηκε κυρίως στα νησιά που θεωρούνται πύλες των μεταναστευτικών-προσφυγικών ροών όπως στη Λέσβο τη Χίο τη Κω και τη Σάμο.¹¹⁶ Συγκεκριμένα το 2016 το προσφυγικό ζήτημα και η εικόνα της χώρας, δε λειτούργησε θετικά στις ξένες αγορές αφού ιδιαίτερα το α' εξάμηνο οι αφίξεις αλλά και οι εισπράξεις από τον τουρισμό σημείωσαν σημαντική πτώση συγκριτικά με άλλες χρονιές. Τη μείωση αλλά και το αρνητικό κλίμα του ελληνικού τουρισμού τη περίοδο αυτή κατέγραψε το Παγκόσμιο Συμβούλιο Ταξιδιών και Τουρισμού (WTTC) με την Ελλάδα να βρίσκεται στις τέσσερις χώρες με αρνητικό πρόσημο μαζί με τη Τουρκία, τη Γαλλία και την Ελβετία. Επιπλέον σε διεθνή λίστα με άλλες 22 χώρες, η οποία αφορά τα τουριστικά έσοδα, η Ελλάδα βρισκόταν στη τρίτη θέση των χωρών που παρουσίασαν απώλειες με το μεγαλύτερο ποσοστό πτώσης. Ωστόσο το β' εξάμηνο της ίδιας χρονιάς οι αυξημένες αφίξεις λόγω των άλλων γεγονότων της ευρύτερης περιοχής της Μεσογείου, κατάφεραν να κρατήσουν την Ελλάδα σε μια σχετικά καλή κατάσταση στα τουριστικά έσοδα, αλλά και στην διαφοροποίηση της εικόνας της χώρας στο εξωτερικό. Είναι δεδομένο εξάλλου ότι οι ξένοι τουριστικοί πράκτορες παρακολουθούν διαρκώς τις εξελίξεις του προσφυγικού ζητήματος στη χώρα και ιδιαίτερα στα νησιά του ανατολικού Αιγαίου αλλά και στη Κρήτη, ώστε να προχωρούν κάθε χρόνο τον προγραμματισμένο τους επιχειρησιακό σχεδιασμό.¹¹⁷

Μετά από έρευνα που πραγματοποίησε το Εργαστήριο Τουριστικών Ερευνών και Μελετών του τμήματος Διοίκησης Επιχειρήσεων του Πανεπιστημίου Αιγαίου με ερωτηματολόγιο που τέθηκε στις Ενώσεις Ξενοδόχων και στις ξενοδοχειακές επιχειρήσεις των παραπάνω τεσσάρων νησιών διαπιστώθηκε ότι η προσφυγική κρίση επηρέασε ιδιαίτερα αρνητικά τη τουριστική κίνηση των μονάδων τους. Πιο συγκεκριμένα οι διανυκτερεύσεις το 2015 σε σχέση με αυτές της προηγούμενης χρονιάς είχαν μείωση κατά μέσο όρο 18,74 %, οι επισκέψεις στα συγκεκριμένα νησιά παρουσίασαν μείωση της τάξεως του 22, 79% ενώ οι τιμές υποχρεωτικά έπεσαν σε ποσοστό 12,45%. Επιπλέον η απασχόληση στις ξενοδοχειακές μονάδες των παραπάνω νησιών είχε μείωση κατά 5,26% ενώ τα λειτουργικά έξοδα είχαν αύξηση κατά 5,66%. Εδώ πρέπει να σημειώσουμε ότι η Λέσβος ήταν το νησί με τις μεγαλύτερες επιπτώσεις σε όλους τους τουριστικούς τομείς.¹¹⁸ Ακόμα η παραπάνω έρευνα έδειξε ότι η υπέρμετρη δημοσιότητα της κατάστασης στα τέσσερα κυρίως αυτά ελληνικά νησιά, παρόλη τη διάθεση αλληλεγγύης των ξένων τόσο για τους κατοίκους, όσο και για τους πρόσφυγες – μετανάστες, τελικά δημιούργησε την αίσθηση της ανασφάλειας και την αποφυγή επίσκεψης τους σε αυτά. Τα αποτελέσματα της έρευνας ωστόσο ήταν ιδιαίτερα απαισιόδοξα σε σχέση με τη μελλοντική άποψη των εν δυνάμει τουριστών για τα νησιά αυτά όσο οι μεταναστευτικές και προσφυγικές ροές είναι μεγάλες.¹¹⁹ Σύμφωνα με

¹¹⁶<https://etravelnews.gr/erevna-oi-epiptoseis-tou-prosfygikou-se-lesvo-hio-samo-ko/>

¹¹⁷<https://www.kathimerini.gr/874207/article/oikonomia/ellhnikh-oikonomia/h-prosfygikh-krish-apeilei-ton-toyrismo-apo-th-nea-sezon> 10 / 9 / 2016

¹¹⁸Ο.π σύνδεσμο <https://etravelnews.gr>

¹¹⁹ Ο.π σύνδεσμο

στοιχεία του ΟΗΕ προβλέπεται ότι μέχρι το 2030 θα καταφθάσουν γενικά στην Ευρώπη περισσότεροι από 13 εκατομμύρια μετανάστες- πρόσφυγες νόμιμοι και παράνομοι.¹²⁰

6.2.5 Covid – 19 Η σημερινή παγκόσμια απειλή για τον τουρισμό

Το Δεκέμβριο του 2019 στη πόλη Γιουχαν της Κίνας αναφέρθηκαν για πρώτη φορά συμπτώματα μια νέας μορφής γρίπης η οποία δεν είχε σχέση με του προηγούμενους ιούς SARS, MERS ή τη Γρίπη των πτηνών που είχαν ένα δυνατό ρυθμό εξάπλωσης στο παρελθόν. Η ανακοίνωση της Κίνας τον Ιανουάριο του 2020 μιλούσε για έναν νέο ιό που του δόθηκε η ονομασία «covid-19» και ο οποίος γρήγορα εξαπλώθηκε σε όλη σχεδόν την Ασία αφήνοντας πίσω του χιλιάδες νεκρούς.¹²¹ Πολλές Ευρωπαϊκές χώρες απομάκρυναν τον Ιανουάριο τους υπηκόους τους από τη Κίνα προσπαθώντας να τους προφυλάξουν υγειονομικά . Το γεγονός αυτό όμως λειτούργησε αρνητικά για ολόκληρο τον υπόλοιπο κόσμο, αφού η εξαιρετικά εύκολη μεταδοτικότητα του συγκεκριμένου ιού, ήταν η αιτία που σε κάθε σημείο του πλανήτη βρέθηκαν σχετικά σύντομα κρούσματα του covid-19. Κάθε χώρα λειτούργησε σύμφωνα με το δικό της τρόπο και ρυθμό προσπαθώντας να αντιμετωπίσει όσο το δυνατό ταχύτερα και αποτελεσματικότερα την εξάπλωση της πανδημίας. Ωστόσο η μη έγκαιρη επέμβαση του κράτους και οι λάθος αρχικές εκτιμήσεις σε κάποιες περιπτώσεις, κατέληξαν να στοιχήσουν μεγάλο αριθμό νεκρών όπως η περίπτωση της Ιταλίας, της Ισπανίας ακόμα και των ΗΠΑ.

Η πρωτοφανής εξάπλωση του νέου ιού δεν προκάλεσε μια πρωτόγνωρη κρίση μόνο στη διεθνή δημόσια υγεία, αλλά και ένα τεράστιο πλήγμα στην παγκόσμια οικονομία που φαίνεται να αντιμετωπίζει όλο και μεγαλύτερη ύφεση.¹²² Είναι βέβαιο ότι από τους πρώτους τομείς που επλήγησαν από τη πανδημία είναι ο τουρισμός, αφού στις περισσότερες χώρες του πλανήτη, τόσο τα τουριστικά καταλύματα όσο και οι μεταφορές ακόμα και αν δεν πάγωσαν προσωρινά, σίγουρα υπολειπούνται. Δεδομένου δε ότι η έντονη εξάπλωση του covid-19 στην Ευρώπη ξεκίνησε από δυο χώρες της Μεσογείου, η αναφορά για τις επιπτώσεις του τουρισμού παρόλο που θα είναι θεωρητικές τη δεδομένη χρονική στιγμή, είναι αναγκαία.

Στην Ιταλία, την οποία θα μπορούσαμε να χαρακτηρίσουμε ως το κέντρο αρχικά της πανδημίας στην Ευρώπη, ο Πρωθυπουργός Giuseppe Conte, προχώρησε στο «κλείδωμα» της χώρας του, με ανακοίνωση του ότι η σημερινή πανδημία καθιστά τη χώρα στη χειρότερη έκτακτη ανάγκη μετά από το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο. Στα αυστηρά μέτρα που πήρε η κυβέρνηση συμπεριλαμβάνονται το κλείσιμο όλων των μη απαραίτητων επιχειρήσεων και βέβαια και εκείνων του τουριστικού κλάδου, αναστέλλοντας τη λειτουργία τόσο των τουριστικών καταλυμάτων, όσο και των επιχειρήσεων που δραστηριοποιούνται γύρω από τον τουρισμό. Επιπλέον προχώρησε στη διακοπή όλων των ταξιδιών εντός και εκτός της χώρας και μάλιστα ανέστειλε τη λειτουργία αεροδρομίων του βορρά. Οι οικονομικές απώλειες από τον τουρισμό το Φεβρουάριο για την Ιταλία υπολογίζονταν περίπου στα 200 εκατομμύρια, αλλά σήμερα εκτιμάται ότι αυτό το ποσό θα ανέβει κατακόρυφα. Είναι σημαντικό ότι ο

¹²⁰ Ρουμελιώτης ο.π. σελ. 132

¹²¹ <https://gr.euronews.com/2020/03/13/covid-19-to-xroniko-ths-pandhmias>

¹²² <https://sete.gr/el/kentro-typou/covid-19-enimerosi/news-repository/2020/meleti-covid-19-insete/?fbclid=IwAR38Y04iiMRTjoAZrNUUpqieEr48cT1aklWK7U2xNsbawnLQjXaRMWcCU-KY> , 09/04/2020

υπουργός Οικονομίας της Ιταλίας Roberto Gualtieri, ανακοίνωσε τη στήριξη του τουριστικού κλάδου από το κράτος ενισχύοντας το οικονομικά.¹²³

Η Ισπανία, ένας από τους δημοφιλέστερους τουριστικούς προορισμούς στο κόσμο, χτυπήθηκε πολύ σκληρά και αυτή από τη πανδημία, με χιλιάδες θύματα και την κατάρρευση του ιατρικού συστήματος που κανείς δεν μπορούσε να περιμένει. Μαζί με την Ιταλία ήταν οι δύο Μεσογειακές χώρες που περίμεναν μια θεαματική αύξηση του τουρισμού για το 2020 με τα ανάλογα τουριστικά έσοδα και τη τουριστική βιομηχανία να απογειώνεται. Η σημερινή κατάσταση όμως έφερε και την κυβέρνηση της Ισπανίας να κηρύξει τη χώρα σε κατάσταση έκτακτης ανάγκης και να πάρει σκληρά μέτρα για την αντιμετώπιση της εξάπλωσης του ιού. Έτσι τουριστικά καταλύματα και τουριστικές επιχειρήσεις αλλά και επιχειρήσεις εστίασης και διασκέδασης έκλεισαν προκειμένου να ακολουθήσουν ρητά τα μέτρα. Παρόλη όμως, τη βοήθεια που εξήγγειλε η Ισπανική κυβέρνηση, ο σημαντικότερος μοχλός ανάπτυξης της χώρας είναι ο τουρισμός πράγμα που σημαίνει ότι πέρα από τα κρατικά έσοδα που θα χαθούν, θα υπάρξει και ένα τεράστιο ζήτημα ανεργίας για το επόμενο διάστημα.¹²⁴

Ωστόσο σε ένα γενικότερο πλαίσιο, ο Παγκόσμιος Οργανισμός Τουρισμού (UNTWO) ενίσχυσε τη συνεργασία του με τον Παγκόσμιο Οργανισμό Υγείας, προκειμένου να μπορέσει να αντιμετωπίσει τη νέα αυτή παγκόσμια πρόκληση. Αφού λοιπόν φαίνεται ότι ο τουρισμός θα είναι ο κλάδος αυτός που θα πληγεί περισσότερο από κάθε άλλον το 2020, ο UNTWO αναγκάστηκε να αναθεωρήσει τις προβλέψεις του για αυτό το χρόνο. Επιπλέον ο Οργανισμός τονίζει ότι είναι περισσότερο αναγκαίος από ποτέ, ένας διεθνής διάλογος αλλά και η αλληλεγγύη μεταξύ των χωρών, ώστε να βρεθούν λύσεις για την επόμενη μέρα. Συνοπτικά ο UNTWO καθοδηγεί σε διάφορα επίπεδα, ως εξής τον τουριστικό τομέα :¹²⁵

- Στενή συνεργασία με τον κύριο οργανισμό του ΟΗΕ για την Υγεία, τον Παγκόσμιο Οργανισμό Υγείας (ΠΟΥ) .
- Διασφάλιση μέσω του ΠΟΥ, ότι τα μέτρα υγείας θα εφαρμόζονται ώστε να ελαχιστοποιηθούν όσο το δυνατό οι σοβαρότερες επιπτώσεις στα διεθνή ταξίδια αλλά και στο εμπόριο.
- Αλληλεγγύη στις πληγείσες χώρες
- Έμφαση στην αποδεδειγμένη ανθεκτικότητα του τουρισμού και στην ετοιμότητα για την υποστήριξη της ανάκαμψης.¹²⁶

Επιπτώσεις στο τουρισμό θα φανούν όχι μόνο σε δημοφιλείς προορισμούς αλλά και σε ολόκληρο το κόσμο αφού ο φόβος και η αβεβαιότητα είναι από τους ανασταλτικότερους παράγοντες για εκείνους που θέλουν να πραγματοποιήσουν ένα ταξίδι αναψυχής. Τα πρωτόκολλα που αναγκάζονται να εκδώσουν οι κυβερνήσεις τόσο για τα ξενοδοχεία και τα κέντρα αναψυχής και εστίασης, όσο και για τα μεταφορικά μέσα, δεν είναι βέβαιο ότι θα μπορέσουν να εφαρμοστούν στο ακέραιο. Επιπλέον όσο και να κοινοποιηθούν οι κυβερνητικές αποφάσεις για τη τήρηση μέτρων διασφάλισης της υγιεινής των καταλυμάτων, λίγοι είναι αυτοί που θα αποτολμήσουν μια μετακίνηση χωρίς σοβαρό λόγο αλλά και κίνητρο. Έτσι το καλοκαίρι του 2020, όλα δείχνουν να είναι το χειρότερο καλοκαίρι για τον τουρισμό, παρόλες τις προσπάθειες που γίνονται ώστε αυτό να αλλάξει.

¹²³ <https://southeusummit.com/uncategorized/southern-europes-tourism-sector-faces-commercial-wipeout/>

¹²⁴ Ο.π. σύνδεσμος <https://southeusummit.com>

¹²⁵ <https://www.unwto.org/tourism-covid-19> , 14/04/2020

¹²⁶ Ο.π σύνδεσμος

7.Η Ασφάλεια του Τουριστικού Προϊόντος

Εκτός από την έννοια της «Ασφάλειας», την οποία συναντάμε στις ξένες μελέτες με δύο διαφορετικές λέξεις «safety» και «security» και η οποία εξελίσσεται σε πολιτικό επίπεδο, όταν αναφερόμαστε στο τουρισμό είναι χρήσιμο να μελετήσουμε και την ασφάλεια που αφορά αυτό καθαυτό το «τουριστικό προϊόν» και η οποία έχει φυσικά άμεση σχέση και με τη πρώτη. Την ασφάλεια δηλαδή που παρέχεται από τον τόπο ο οποίος προσδιορίζεται ως «τουριστικός προορισμός», την ασφάλεια του τουριστικού καταλύματος αλλά και την ασφάλεια που πρέπει να αισθάνεται ο κάθε ταξιδιώτης κατά τη μετακίνησή του. Προκείμενου δε να χαρακτηριστεί ένας προορισμός ασφαλής πρέπει να προσφέρει στον επισκέπτη του, το αίσθημα της άνεσης και της ηρεμίας που εξασφαλίζεται κυρίως μέσω της ασφαλούς διαμονής του. Ως εκ τούτου η ασφάλεια αποτελεί ζωτικής σημασίας παροχή για την ύπαρξη ποιοτικού τουρισμού. Είναι λοιπόν αναγκαίος ο συλλογικός συντονισμός, τόσο από κρατικούς αξιωματούχους όσο και από υπεύθυνους αξιωματούχους του τουρισμού του μιας χώρας, αλλά και η συμβολή του επιχειρησιακού τομέα, των ΜΜΕ και των ενεργών πολιτών.¹²⁷ Είναι ξεκάθαρο δε ότι οι αφίξεις σε κάθε δημοφιλή τουριστικό προορισμό όλο και αυξάνονται, τόσο σε διεθνές όσο και σε εγχώριο επίπεδο. Ωστόσο ενώ οι παραδοσιακοί τουριστικοί προορισμοί τείνουν πλέον να κορεστούν, οι νέες προτάσεις για κάποιους άλλους δεν είναι σίγουρο ότι θα εξασφαλίζουν και την ανάλογη ασφάλεια που αναζητούν οι εν δυνάμει επισκέπτες τους. Επιπλέον οι ταξιδιώτες γίνονται όλο και πιο απαιτητικοί, ενώ πλέον ένα μεγάλο κομμάτι των ανθρώπων που ταξιδεύουν ανήκουν στη Τρίτη ηλικία. Έτσι στην «μάχη» αλλά και στη διαδικασία της ανταγωνιστικότητας των τουριστικών προορισμών εκτός από τη ποιότητα, το κόστος, τις παροχές αλλά και τα σημεία έλξης των τουριστών – καταναλωτών, μπαίνει και αυτό της ασφάλειας.¹²⁸

Το 1995, οι εκπρόσωποι των κρατών μελών που συμμετείχαν στην Επιτροπή ποιοτικής στήριξης του Παγκόσμιου Οργανισμού Τουρισμού (WTO), μαζί με εμπειρογνώμονες για την τουριστική ασφάλεια, κατέθεσαν μετά από διαπραγματεύσεις μέσω της απόφασης του Εκτελεστικού Συμβουλίου του 1989, την έκθεση η οποία ανέφερε τα παρακάτω:

- Προβλεπόμενα μέτρα για την Ασφάλεια του Τουρισμού (1991)
- Δημιουργία ευκαιριών για τα άτομα με αναπηρίες (1991)
- Πληροφορίες για την Υγεία στα Διεθνή ταξίδια (1993)

Ενώ η Γραμματεία δημοσίευσε :

- Υγεία των ταξιδιωτών στο Εξωτερικό (1991)
- Επιπλέον το εγχειρίδιο του ΠΟΤ για την ανάπτυξη του βιώσιμου τουρισμού : ένας οδηγός για τα άτομα που μπαίνουν στη διαδικασία του προγραμματισμού (1993) , το εγχειρίδιο για τη μείωση φυσικών καταστροφών σε τουριστικές περιοχές (1995), αλλά τους δείκτες του ΠΟΤ για το Τουρισμό και το Περιβάλλον (1995).¹²⁹

¹²⁷ <https://www.e-unwto.org/doi/pdf/10.18111/9789284401529> σελ. 9

¹²⁸ Βλ. ο.π. σύνδεσμο σελ 11

¹²⁹ Βλ. Ο.π σύνδεσμο, σελ. 12

Εξάλλου αναγκαία είναι η συνεργασία του ΠΟΤ και με άλλους διεθνείς οργανισμούς , όπως ο Παγκόσμιος Οργανισμός Υγείας (WHO), ο Παγκόσμιος Οργανισμός Μετεωρολογίας (WMO), και ο Διεθνής Οργανισμός (ICPO – INTERPOL) ώστε να καθοριστούν τα θέματα και οι οδηγίες που αφορούν τον τουρισμό και σε πιο ειδικές περιοχές.¹³⁰

Συμπεράσματα

Ο Τουρισμός είναι από τις σπουδαιότερες ανθρωποκεντρικές κοινωνικές εκδηλώσεις που είναι άμεσα εξαρτώμενες από ποικιλόμορφους εξωτερικούς παράγοντες. Αυτοί μπορεί να είναι πολιτικοί, οικονομικοί, θρησκευτικοί, περιβαλλοντικοί και υγειονομικοί και οι οποίοι μπορούν να απογείωσουν ή να αποκλείσουν τουριστικά μια χώρα. Επιπλέον ο τουρισμός ως επιχειρηματική δραστηριότητα συγκαταλέγεται σε αυτές που συνεισφέρουν σημαντικά στην οικονομική ανάπτυξη ενός τόπου, ειδικά στις χώρες που εξετάζουμε αυτές της Μεσογείου. Αυτό μπορεί να συνεπάγεται μια γενικότερη οικονομική ευμάρεια μιας χώρας σε πολλούς τομείς αλλά και την σημαντική μείωση της ανεργίας.

Βασική προϋπόθεση βέβαια στην ύπαρξη μιας σωστής λειτουργίας της τουριστικής δραστηριότητας είναι και η επιθυμία του μελλοντικού επισκέπτη. Η επιθυμία αυτή του ατόμου για ένα ταξίδι, που είτε κρίνεται ως παραδοσιακή, είτε ως εναλλακτική, σε κάθε περίπτωση πρέπει να εξασφαλίζει στον ίδιο την ηρεμία και την ασφάλεια. Ακόμα και η αναζήτηση του τουριστικού προορισμού αποτελεί για το άτομο που οργανώνει το ταξίδι του, μια αρχικά ευχάριστη εμπειρία από μόνη της, ενώ οι διαφορετικές απαιτήσεις, ορίζουν το τύπο αλλά και τον τόπο του ταξιδιού που τελικά θα επιλέξει να πραγματοποιήσει. Εδώ μπαίνει το κομμάτι της προώθησης του τουριστικού προϊόντος τόσο από την ίδια τη χώρα αλλά και από τους τουριστικούς πράκτορες. Η προώθηση αφορά κυρίως τη ποιότητα, την οικονομική προσφορά αλλά και τις δυνατότητες που μπορεί να παρέχει ένας τουριστικός προορισμός στο κοινό του.

Πιο συγκεκριμένα, προκειμένου να διατηρηθεί αλλά και να αναπτυχθεί περαιτέρω ο ήδη υψηλός τουρισμός στη περιοχή της Μεσογείου αναγκαίο είναι να δημιουργούνται τα ερεθίσματα εκείνα που προκαλούν το ενδιαφέρον και την ανταπόκριση κάθε δυνητικού επισκέπτη – τουρίστα. Σημαντική προϋπόθεση δε για την ανάπτυξη τουριστικής ροής σε κάθε προορισμό είναι η ύπαρξη εσωτερικής πολυεπίπεδης ασφάλειας. Προορισμοί στους οποίους εκδηλώνονται έντονα φαινόμενα τρομοκρατίας και ένοπλες συρράξεις παρουσιάζουν μεγάλες απώλειες στις τουριστικές τους αφίξεις αφού δε μπορούν να εξασφαλίσουν στους επισκέπτες τους αυτό που ορίζει ο «ιδανικός τουρισμός». Ωστόσο χώρες που δέχονται μεγάλα προσφυγικά – μεταναστευτικά κύματα δε φαίνεται να επηρεάζονται τελικά σε μεγάλο βαθμό, σε ολόκληρο το εύρος της επικράτειας τους με μείωση των τουριστικών αφίξεων, παρά μόνο στα σημεία που πλήττονται. Το γεγονός όμως ότι παρουσιάζονται σκηνές που αλλοιώνουν την εικόνα συγκεκριμένων περιοχών είτε με πρόσφυγες που κυκλοφορούν μαζικά είτε με μαζικές αφίξεις τους πολλές φορές με ανθρώπινες απώλειες, ή ακόμα και καταστάσεις εξέγερσης τους, αποτελεί συχνά πρόβλημα στη προβολή τους και ανασταλτικό παράγοντα στη προώθηση του τουριστικού προϊόντος τους .

¹³⁰ Ο.π.

Τι θα μπορούσε κανείς να προτείνει σε μια μελέτη που αφορά τη τουριστική ανάπτυξη αλλά και την αντιμετώπιση συγχρόνων απειλών που λειτουργούν ανασταλτικά στην εξέλιξη του τουρισμού στη περιοχή της Μεσογείου; Θεωρώντας ότι ο ανταγωνισμός στις Μεσογειακές χώρες είναι μεγάλος είναι αλήθεια ότι η προβολή του κάθε τόπου ξεχωριστά αναδεικνύοντας τον πολιτισμό του, τη κουλτούρα του ή τις φυσικές του ομορφιές είναι σίγουρα πολύ σημαντικός και είναι αυτό που κρατάει για χρόνια ψηλά τη τουριστική δραστηριότητα στις περισσότερες χώρες της. Όμως θα μπορούσε να λειτουργήσει και συνολικά όλη αυτή η ενέργεια αναδεικνύοντας κάποια κοινά χαρακτηριστικά του Μεσογειακού «τοπίου», κουλτούρας ή φιλοξενίας, του Μεσογειακού ταπεραμέντου. Είδαμε παραπάνω ότι ακόμα και με τη βοήθεια της ΕΕ στηρίζοντας με προγράμματα τέτοιες κινήσεις, η διάθεση υπάρχει ώστε να μπορέσει ακόμα και σαν ενιαίο προϊόν να προβληθεί και να μπορεί να ξεπερνάει κάθε εμπόδιο.

Τα σημερινά ωστόσο δεδομένα αναιρούν πολλές προσπάθειες ακόμα και του κοντινού παρελθόντος, ενίσχυσης του τουριστικού προϊόντος στη περιοχή της Μεσογείου. Η Μεσόγειος μαζί με ολόκληρο το πλανήτη είναι πλέον δύσκολο να πάρει αποφάσεις για το τουριστικό της μέλλον της. Καμία μεθόδευση πλέον δεν μπορεί να γίνει, αφού το μεγάλο ζήτημα του παρόντος, η σημερινή πανδημία δεν αφήνει περιθώρια προγραμματισμού για τις μετακινήσεις των πολιτών. Η ανεύρεση λύσεων ώστε να καταφέρει να διασωθεί έστω και για λίγο η τουριστική περίοδος του 2020 είναι ένα από τα σημαντικότερα θέματα που επιβάλλεται να αντιμετωπισθεί τόσο πολιτικά όσο κοινωνικά και οικονομικά. Κάθε συλλογική προσπάθεια με αυτά τα δεδομένα ενδέχεται να μη μπορεί να λειτουργήσει, αφού κάθε χώρα βιώνει εντελώς διαφορετικά το πρόβλημα. Αποφάσεις που λαμβάνονται μπορούν να αναιρεθούν σύντομα, ανάλογα με τα επιδημιολογικά αποτελέσματα, ενώ πρωτόκολλα λειτουργίας επιχειρήσεων και μεταφορικών μέσων δεν μπορεί να εξασφαλίσει κανείς ότι θα μπορέσουν τηρηθούν απόλυτα, πράγμα που αφήνει μεγάλα περιθώρια ανησυχίας. Πλέον η ασφάλεια έχει περάσει σε ένα άλλο επίπεδο που κανείς δε θα μπορούσε να φανταστεί ότι θα παραλύσει ολόκληρο το πλανήτη τον 21^ο αιώνα αποδεικνύοντας την αδυναμία ακόμα και των μεγαλύτερων προσωπικοτήτων του κόσμου.

Πέρα όμως από κάθε απειλή μικρή ή μεγάλη αυτό που πρέπει να διατηρηθεί αναλλοίωτο στη Μεσόγειο, είναι η ιδιαιτερότητα αυτής της σπάνιας πλευράς του πλανήτη η οποία έχει τόσα πολλά να προσφέρει και να αναδείξει. Οι χώρες με τις μεγάλες αντιθέσεις που βρίσκονται τόσο «μακριά» αλλά και τόσο κοντά, που βρέχονται από την ίδια θάλασσα, που τις φωτίζει το ίδιο δυνατά ο ήλιος και στις οποίες κατοικούν άνθρωποι με ένα κοινό ταπεραμέντο, μπορούν να καλλιεργήσουν σταθερά το ενδιαφέρον της ανθρωπότητας ακόμα και με κοινές προσπάθειες και συνεργασίες.

Βιβλιογραφία

- Γεώργιος Δημ. Κολτσιδόπουλος, *Τουρισμός, Θεωρητική Προσέγγιση*, Εκδόσεις Έλλην ΑΘΗΝΑ 2000,
- Νίκος Βαγιονής, Βασίλης Καφούρος, *Τουριστική Ανάπτυξη στη Μεσόγειο : Μια Συγκριτική Ανάλυση*, ΚΕΝΤΡΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΙΣΜΟΥ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΜΕΛΕΤΩΝ, Εκθέσεις 53, ΑΘΗΝΑ 2007
- Δημήτρης Γ. Λαγός, *Τουριστική Οικονομική* , 2^η έκδοση, Εκδόσεις ΚΡΙΤΙΚΗ, Αθήνα 2018
- Νίκος Γ. Ηγουμενάκης, Κώστας Ν. Κραβαρίτης , *Τουρισμός, Βασικές Εννοιες*, εκδ. INTERBOOKS, Αθήνα 2004
- Μαίρη Μπόση *Οι Όψεις της Διεθνούς Ασφάλειας* εκδόσεις Ποιότητα, Αθήνα 2018
- Ιωάννης Α. Σειμένης, Κωσταντίνος Σείτης, *Η Μεσόγειος Στις Αρχές Του 21^{ου} Αιώνα*, Επιστημονική Επιμέλεια: Στέργιος Μπαμπανάσης, Πάρης Αρνόπουλος, Ίδρυμα Μεσογειακών Μελετών , Εκδόσεις ΖΗΤΗ, Θεσσαλονίκη 2011
- Σ. Ντάλης, Κ. Μαγκλιβέρας, Ι. Σακκάς, *Η Μεσόγειος, η Ελλάδα και ο κόσμος: χθες και σήμερα*, Εκδόσεις ΠΑΠΑΖΗΣΗ, Αθήνα 2014
- Γιάννης Σακκάς, *Οι Άραβες στη Νεότερη και Σύγχρονη Εποχή Ιστορία και Κοινωνία*, εκδ. Πατάκης, ΑΘΗΝΑ 2011
- Παναγιώτης Ρουμελιώτης *Μετά το Χάος Τι? Σύγχρονες Απειλές και Μελλοντικές Προκλήσεις*, εκδ. Λιβάνη, Αθήνα 2018
- Barry Buzan and Ole Weaver *Regions and Powers, The Structure Of International Security*, Cambridge University Press

Διαδικτυακές Πηγές

- <https://www.kathimerini.gr/874207/article/oikonomia/ellhnikh-oikonomia/h-prosfygikh-krish-apeilei-ton-toyrismo-apo-th-nea-sezon> 10 / 09 / 2016
- <https://www.unwto.org/why-tourism>
- WTO (1996), Tourist Safety and Security: Practical Measures for Destinations
- <https://www.tanea.gr/2019/03/15/world/poia-einai-ta-xeirotera-tromokratika-xytimata-pou-aimatokylisan-ton-kosmo/> , 15/03/2019
- <https://www.theguardian.com/world/2015/jul/03/mediterranean-crisis-tunisia-greece-france-italy-migration-tourists-summer-holiday> 01/06/2016
- <https://politis.com.cy/politis-news/oikonomia/megali-dynami-ston-toyrismo-i-mesogeios-deite-ton-charti/>, 02/09/2017
- <http://tourismobservatory.ba.aegean.gr/wp-content/uploads/2015/12/P4.1-%CE%98%CE%B1%CE%BB%CE%AC%CF%83%CF%83%CE%B9%CE%BF%CF%82-%CE%A4%CE%BF%CF%85%CF%81%CE%B9%CF%83%CE%BC%CF%8C%CF%82-2.pdf> σελ. 7
- <https://www.e-unwto.org/doi/pdf/10.18111/9789284401529>
- <https://www.unwto.org/tourism-covid-19> , 14/04/2020
- <https://www.cnn.gr/taksidi/kosmos/story/146148/oi-deka-dimofilesteroi-toyristikoi-proorismoi-ston-kosmo>
- <https://www.cnn.gr/news/kosmos/story/159434/maroko-monaxikoi-lykoi-oi-tzixantistes-poy-dolofonisan-tis-toyristries-epesan-pano-toys-tyxaia> 24/12/2018
- <https://www.tovima.gr/2010/10/07/world/b-san-simera-7-10-1985-b-br-peirateia-sto-kroyazieroploio-akile-laoyro/> , 07/10/2010
- https://safety4sea.com/cm-achille-lauro-hijacking-a-tragic-example-of-maritime-terrorism/?fbclid=IwAR3f5q2cpsIHnJA9AXaMchSNQMzPIJeCyG0TQVL32H5dg9JVzleUU_T9JuU, 10/12/2019
- <https://www.tourisme.gov.ma/en/actualites/tourism-sector-governments-agenda-0>, 14/06/2017
- <https://money-tourism.gr/israil-spaei-rekor-4-ekatommyria-toyristes-to-2018/>, 28/12/18
- <https://www.news247.gr/oikonomia/rekor-toyris moy-kanei-i-kypros.6637389.html> 30/7/2018

- <https://money-tourism.gr/quot-gkazonei-quot-o-toyrismos-stin-toyrkia-42-9-ekat-afixeis-11mino-2019/> , 03/01/2020
- <https://www.medasset.org/el/marine-litter-pollution/>
- <https://energypress.gr/news/israil-i-stratigiki-anaptyxis-meso-ton-ydrogonanthrakon>
- <https://www.euractiv.gr/section/kathares-metafores/news/meleti-i-mesogeios-einai-i-pio-molysmeni-thalassa-stin-eyropi/> 01/08/2019
- <https://www.kathimerini.gr/1007674/article/oikonomia/ellhnikh-oikonomia/to-2018-h-kalyterh-xronia-sthn-istoria-toy-ellhnikoy-toyrismoy> , 31/01/2019
- https://sete.gr/el/stratigiki-gia-ton-tourismo/vasika-megethi-tou-ellinikoy-tourismoy/?fbclid=IwAR3Tx1mBhwLwkpaLElYtBKfNRziJswR86EDAdiYOsXoD1M_wz6K9q_cya0
- <https://reports.mintel.com/display/859863/#>
- <https://gr.euronews.com/2020/03/13/covid-19-to-xroniko-ths-pandhmias>
- <https://sete.gr/el/kentro-typou/covid-19-enimerosi/news-repository/2020/meleti-covid-19-insete/?fbclid=IwAR38YO4iiMRTjoAZrNUpqieEr48cT1aklWK7U2xNsbawnLQjXaRMWcCU-KY> , 09/04/2020
- <https://southeusummit.com/uncategorized/southern-europes-tourism-sector-faces-commercial-wipeout/>
- <https://inbusinessnews.reporter.com.cy/business/travel-tourism/article/190435/i-istoria-toy-kypriakoy-toyrismoy-kai-o-kot?fbclid=IwAR2FVatMfGcFsqnhA3CNlh3Q18YMPwv2gcXxL2uD4nn-Et3pDhRt-RB7aWM>, 14/07/2018
- <http://www.imo.org/en/About/Conventions/ListOfConventions/Pages/SUA-Treaties.aspx>
- <https://www.capital.gr/diethni/3407477/-summaxia-10-xoron-tis-mesogeiou-gia-tin-anaptuxi-aeiforou-touristikou-proiontos>, 28/01/2020
- <https://interreg-med.eu/about-us/what-is-interreg-med/>
- Εικόνα εξώφυλλου : *Mediterranean Atlas - Bathymetry // Atlas of Places 2016*